

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

НАДВИНИЧНИЙ СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 338.431:631(477)

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Миколаїв – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Миколаївському національному аграрному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Єрмаков Олександр Юхимович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри економіки праці
та соціального розвитку.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Красноручський Олексій Олександрович,
Харківський національний технічний
університет сільського господарства
імені Петра Василенка, професор кафедри
організації виробництва, бізнесу
та менеджменту;

доктор економічних наук, професор
Новікова Наталя Леонідівна,
Київський національний торговельно-
економічний університет, завідувач кафедри
публічного управління та адміністрування;

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України
Пугачов Микола Іванович,
Національний науковий центр «Інститут
аграрної економіки» НААН України,
заступник директора з наукової роботи.

Захист відбудеться «23» травня 2019 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.806.01 у Миколаївському національному аграрному університеті за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного аграрного університету за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Генерала Карпенка, 73, навчальний корпус № 1.

Автореферат розісланий «22» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Ключник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки держави та зміцнення її продовольчої безпеки надзвичайно важливу роль відіграє ефективний розвиток аграрної сфери України. Наявні нині науково-технічні, екологічні й економіко-технологічні проблеми щодо подальшого розвитку сільського господарства та сільських територій вимагають комплексного і системного вирішення. Жорстка конкуренція на світових продовольчих ринках, сформована під впливом процесів глобалізації, спонукає до пошуку нових шляхів розвитку аграрної сфери для виробництва якісної та конкурентоспроможної продукції.

Сучасні глобалізаційні процеси вимагають нових підходів до організації виробництва в аграрній сфері, дають потужний поштовх для розвитку українських виробників сільськогосподарської продукції та можливість вийти на світові ринки продовольства. Разом з тим, неможливо залишити поза увагою галузеві особливості, державну політику і зовнішні продовольчі та фінансові виклики, які визначають специфіку економічного розвитку аграрної сфери кожного регіону країни. Особливої актуальності за таких умов набуває удосконалення діючих та розробка нових методів і механізмів його стимулювання на основі наявного ресурсного та людського потенціалів із врахуванням специфіки аграрного виробництва й сучасного економічного середовища.

Таким чином, на часі перегляд наукових підходів до розробки теоретико-методологічних засад економічного розвитку аграрної сфери, які потребують ґрунтового обґрунтування для ефективного використання природних ресурсів, зниження собівартості агропродовольчої продукції, забезпечення її відповідності міжнародним нормам і стандартам якості та безпеки. Враховуючи нагальність адаптації до зовнішніх викликів і внутрішніх загроз, обґрунтування та систематизацію чинників, які тією чи іншою мірою впливають на економічний розвиток аграрної сфери, необхідно розробити дієві підходи до формування стратегії такого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки кожного регіону України. Лише це дасть змогу збільшити конкурентний потенціал вітчизняних аграрних виробників і вийти на світові ринки продовольства, зміцнити та розширити матеріально-технічну базу, мінімізувати ризики, уникнути загроз, забезпечити прибутковість виробничо-господарської діяльності та залучити інвестиції.

Теоретико-методологічні основи економічного розвитку аграрної сфери широко представлені у працях таких відомих зарубіжних вчених: Л. Вальрас, Є. Домар, Дж. М. Кейнс, К. Маркс, А. Маршалл, Г. Мюрдаль, Р. Нурксе, М. Портер, У. Петті, К. Прахалад, Д. Рікардо, У. Ростоу, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, М. Тодаро, Р. Харрод, Т. Шульц, Й. Шумпетер.

У подальшому теорію економічного розвитку розвинули Л. Абалкін, Д. Іноземцев, С. Кузнец, У. Льюїс, Б. Нурєєв, Р. Солоу, Дж. Хікс та українські вчені О. Алимов, О. Амоша, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Долішній, С. Дорогунцов, І. Лукінов, А. Чухно. Серед вчених-аграріїв ці питання вивчали:

В. Андрійчук, О. Вишневська, О. Гаркуша, І. Гончаренко, О. Гудзинський, О. Єрмаков, І. Кіщак, А. Ключник, О. Котикова, О. Красноруцький, М. Кропивко, А. Лисецький, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Н. Новікова, Б. Пасхавер, Б. Погріщук, М. Пугачов, П. Саблук, М. Сахацький, Н. Сіренко, І. Червен, В. Шобанін, О. Шобаніна, В. Яценко та ін. Науковці зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблематики. Проте, сучасні трансформації в аграрній сфері України під впливом процесів глобалізації та ринкових перетворень зумовлюють необхідність узгодження існуючих теоретико-методологічних підходів до формування наукових засад економічного розвитку цього сектору національного господарства. Нечітко сформульованими та недостатньо обґрунтованими залишаються системоутворюючі принципи, закономірності та чинники, які впливають на економічний розвиток аграрної сфери країни в умовах глобалізації. Потребує удосконалення й методологічний інструментарій дослідження та розробки науково-практичних рекомендацій щодо формування та реалізації стратегії економічного розвитку аграрної сфери. Необхідність розв'язання сформульованих проблем зумовила вибір теми і мети дисертаційного дослідження, його завдань та структури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота є результатом наукових досліджень, виконаних автором відповідно до плану науково-дослідних робіт Миколаївського національного аграрного університету за темами «Формування механізму та забезпечення стійкого розвитку сільських територій в умовах глобалізації» (державний реєстраційний номер 0116U008480), в межах якої автором розкриті теоретичні основи економічного розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації, та «Формування ринку сільськогосподарської продукції на засадах стійкого розвитку підприємств аграрного сектору» (державний реєстраційний номер 0114U007074), в межах якої автор здійснив економічну оцінку макро- та мікросередовища функціонування аграрної сфери регіонів України в умовах ринкових трансформацій, і Тернопільського національного економічного університету за такими темами: «Регіональні проблеми вдосконалення розміщення продуктивних сил» (державний реєстраційний номер 0105U000860), в межах якої автором сформовані методологічні засади дослідження економічного розвитку аграрної сфери регіонів України; «Еколого-ресурсні, соціально-економічні та демографічні основи сталого розвитку регіону» (державний реєстраційний номер 0110U001135), в межах якої автором сформовані принципи та алгоритми формування стратегії економічного розвитку аграрної сфери регіонів України; «Соціально-економічний потенціал населених пунктів регіону в умовах децентралізації владних відносин» (державний реєстраційний номер 0115U001604), в межах якої автором сформовані пропозиції щодо реалізації експортного потенціалу та конкурентних переваг сільськогосподарської продукції регіонів України на ринках продовольства. У рамках зазначених тем здобувачем розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо перспектив розвитку аграрної сфери України, зокрема на основі стратегії економічного розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад і розробка науково-практичних рекомендацій щодо основних напрямів економічного розвитку аграрної сфери України. Досягнення заданої мети дисертаційної роботи зумовило вирішення таких завдань:

- узагальнити та поглибити теоретичну сутність і наукове значення поняття «економічний розвиток аграрної сфери» на основі теоретичних надбань українських і зарубіжних вчених як наукового підґрунтя отримання належної та достовірної інформації для ефективного розвитку національного господарства України;

- удосконалити класифікацію чинників, що впливають на економічний розвиток національного господарства та аграрної сфери зокрема у сучасних мінливих умовах ринкового господарювання;

- обґрунтувати галузеві та регіональні особливості економічного розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації як складової національного господарства України, що забезпечує продовольчу безпеку країни і соціальну стабільність суспільства;

- розвинути сутність, методологічні принципи та алгоритми економічного дослідження, опрацювати методологію формування стратегій економічного розвитку аграрної сфери;

- обґрунтувати методологічні підходи до формування стратегій економічного розвитку аграрної сфери на регіональному рівні;

- розробити методолого-методичний інструментарій економічного дослідження та обґрунтування стратегічного розвитку аграрної сфери;

- здійснити комплексну діагностику функціонування аграрної сфери України у контексті світогосподарських тенденцій та ідентифікувати її сучасні організаційно-економічні особливості для оцінки можливостей, наявного потенціалу і внутрішніх ресурсів для ефективного функціонування аграрної сфери;

- узагальнити організаційно-економічні інструменти державної політики розвитку аграрної сфери України у сучасних умовах для опрацювання комплексу першочергових заходів і виокремлення пріоритетних векторів державного впливу на аграрну сферу;

- визначити пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки національної економіки у контексті економічного розвитку аграрної сфери України;

- розробити науково-практичні рекомендації щодо вибору основних векторів економічного розвитку аграрної сфери в умовах глобалізаційних викликів та формування стійких конкурентних позицій вітчизняних аграрних виробників на світовому агропродовольчому ринку;

- обґрунтувати основні шляхи економічного розвитку аграрної сфери України на інноваційній основі, вплив чинників освоєння інновацій і компоненти стимулювання економічної активності в аграрній сфері;

- розробити організаційно-економічний механізм формування експортного потенціалу аграрної сфери та реалізації конкурентних переваг виробництва агропродовольчої продукції регіонів України;
- обґрунтувати інституційні засади формування високоефективних регіональних аграрних кластерів;
- розробити організаційно-економічні засади кластеризації аграрної сфери України на основі показників багаторівневого розвитку.

Об'єктом дослідження є процес економічного розвитку аграрної сфери України в умовах глобальних викликів сьогодення.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та науково-прикладних аспектів, складових і передумов економічного розвитку аграрної сфери України.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод і системно-синергетичний підхід до вивчення закономірностей економічного розвитку аграрної сфери України. За їх допомогою розроблено модель системи інноваційного менеджменту та координування інноваційних процесів в аграрній сфері національної економіки. Використовуючи системний аналіз, запропоновано класифікацію чинників економічного розвитку національної економіки та аграрної сфери зокрема. Абстрактно-логічний метод використано при формуванні теоретичних узагальнень і висновків.

На основі застосування методів індукції та операціоналізації понять доповнено понятійний апарат теорії економічного розвитку аграрної сфери та обґрунтовано науково-методичний підхід до формування її стратегії розвитку в умовах глобалізації.

Економіко-статистичний і монографічний методи використано у процесі аналізу сучасного стану та ефективності функціонування аграрної сфери за областями, а також для виявлення викликів і загроз, можливостей формування конкурентних переваг товаровиробників.

Застосовуючи методи таксономічного аналізу, експертного, інтегрального та рейтингового оцінювання, здійснено кількісну оцінку ефективності функціонування аграрної сфери з урахуванням регіональної специфіки.

Метод кластерного аналізу взято за основу визначення стратегічних груп областей України для побудови економіко-математичної моделі їх кластеризації за виробничо-економічними показниками розвитку аграрної сфери держави.

Інформаційно-факторологічною базою є закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти Верховної Ради України, накази Міністерства аграрної політики та продовольства України, законодавчі акти Європейського Союзу, дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), аналітичні огляди Світового банку, офіційні звітні матеріали Державної служби статистики України, матеріали статистичних збірників, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблеми дослідження, матеріали періодичних фахових видань, результати власних досліджень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у вирішенні важливої наукової проблеми – концептуальне обґрунтування теоретико-методологічних положень та розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення економічного розвитку аграрної сфери України у сучасних умовах ринкового господарювання. Основні положення, які містять наукову новизну та відображають найвагоміші результати дослідження автора, містять такі наукові позиції:

вперше:

– науково обґрунтовано організаційно-економічний механізм формування експортного потенціалу аграрної сфери України, виокремлено інструменти державного регулювання та забезпечення експортного потенціалу, запропоновано головні напрями формування та реалізації експортного потенціалу аграрної сфери України на сучасному етапі (С. 27–28);

– розроблено організаційно-економічні засади кластеризації аграрної сфери, які включають методолого-методичне обґрунтування кластерного моделювання економічного розвитку аграрної сфери регіонів України на основі застосування методу багатовимірного групування та сукупності показників виробничо-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств і забезпечують економіко-математичне підтвердження експертного групування адміністративних областей на основі показників багаторівневого розвитку та методу нечітких с-середніх (С. 29, 31–33);

удосконалено:

– трактування поняття «економічний розвиток аграрної сфери», що, на відміну від існуючих дефініцій, враховує системні властивості процесу його формування та інтерпретує як характеристику поступального розвитку з відображенням ступеня реалізації його фактичної та потенційної спроможності створювати, утримувати і використовувати стійкі конкурентні переваги аграрної сфери для ефективного розвитку національного господарства України (С. 10);

– класифікацію чинників економічного розвитку аграрної сфери в умовах інтеграції у світовий економічний простір, яка враховує закономірності процесу її формування та ґрунтується на таких класифікаційних ознаках, як характер впливу й економічне зростання. З цією метою здійснено обґрунтування теоретико-методологічних положень щодо забезпечення економічного розвитку аграрної сфери, яке базується на використанні структурно-функціональної моделі трансформації складових його наявного ресурсного та експортного потенціалу (С. 10-11);

– методологічні підходи до формування складових стратегії економічного розвитку на регіональному рівні та запропоновано модель механізму економічного розвитку аграрної сфери національної економіки, що дозволяє підвищити ефективність господарювання аграрних формувань на основі забезпечення стабільних економічних, соціальних і екологічних складових розвитку галузі, задоволення потреб населення у продовольстві за доступними цінами, забезпечення продовольчої та національної безпеки держави (С. 13–14);

– методологічні підходи до формування державної політики щодо економічного розвитку аграрної сфери в умовах сучасних глобалізаційних процесів і реалій національної економіки на основі світового досвіду та запропоновано комплекс першочергових заходів і виокремлено пріоритетні вектори державного впливу на аграрну сферу (С. 19–21);

– механізм забезпечення продовольчої безпеки, методологічним базисом якого визначено гармонізацію її умов, зокрема: наукових, економічних, технологічних, біологічних, екологічних, запропоновано пріоритетні напрями розвитку аграрної сфери у контексті забезпечення продовольчої безпеки України (С. 22–23);

– метод багатовимірною економіко-математичного регіонального групування, який на відміну від інших, враховує багатоступінчасте представлення інкерованих показників розвитку аграрної сфери в цільовій функції кластеризації методу нечітких с-середніх та забезпечує з початкових експериментальних даних екстракцію експертних правил групування областей типу «якщо-то» (С. 31);

дістали подальшого розвитку:

– теоретико-методологічні засади економічного розвитку аграрної сфери на основі визначення її галузевих і регіональних особливостей, які зумовлені комплексом природних, економічних та соціально-демографічних чинників, що визначають галузеву спеціалізацію і територіальну організацію сільськогосподарського виробництва як гаранта продовольчої безпеки країни та соціальної стабільності суспільства (С. 11–12);

– пропозиції щодо удосконалення сутності, методологічних засад та алгоритмів економічного дослідження; опрацьовано методологію розвитку аграрної сфери національної економіки (С. 12–14);

– методолого-методичне обґрунтування економічної оцінки зовнішнього середовища на основі результатів STEP-аналізу та запропоновано багаторівневу систему програмних інноваційних дій для реалізації стратегії розвитку аграрної сфери регіону (С. 14–16);

– комплексна діагностика на основі обґрунтованої системи показників можливостей, наявного потенціалу та внутрішніх ресурсів для ефективного функціонування аграрної сфери країни у контексті світогосподарських тенденцій; виявлено регіональні особливості областей Поділля та запропоновано заходи щодо реалізації аграрного потенціалу України (С. 16–19);

– науково-практичні рекомендації щодо вибору основних векторів економічного розвитку аграрної сфери в умовах глобалізаційних викликів для посилення її конкурентоспроможності, в яких порівняно з існуючими підходами враховано ресурсний потенціал суб'єктів господарювання та специфіку ведення господарства, а також визначено напрями формування (С. 23–24);

– наукові підходи щодо активізації розвитку аграрної сфери на інноваційній основі та проектування моделі інноваційного менеджменту з виокремленням основних чинників освоєння інновацій і компонентів стимулювання економічної активності в аграрній сфері (С. 24–27);

– обґрунтування інституційних засад формування та функціонування кластерів, запропоновано модель формування інноваційного аграрного кластера (С. 29–30).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості використання запропонованих теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій щодо економічного розвитку аграрної сфери України. Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості їх використання у діяльності аграрних утворень усіх форм власності. Розроблені автором пропозиції можуть бути використані Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством аграрної політики та продовольства України при розробці законодавчих і нормативних актів, що регулюють аспекти розвитку аграрної сфери.

Рекомендації автора щодо розробки принципів державної політики регулювання в аграрній сфері використані при здійсненні законопроектної контрольної діяльності Комітетом Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин. Зокрема, враховано при розробці Проекту Закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (довідка № 123-17/18 від 12.07.2018 р.).

Розроблені методичні рекомендації автора з удосконалення інституційних засад формування високоефективної регіональної аграрної системи на основі кластеризації та організаційно-економічного механізму забезпечення ефективного економічного розвитку аграрної сфери регіону на основі узгодження взаємопов'язаних і системоутворюючих дій держави і приватного сектору взято до впровадження Міністерством аграрної політики та продовольства України (довідка № 37-37-15/18210 від 19.07.2018 р.).

Рекомендації щодо розробки Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2020 року, механізми формування стратегічних та операційних цілей з відповідними завданнями використано у діяльності Тернопільської обласної державної адміністрації (довідка № 01-4588/32-26 від 01.08.2018 р.).

Рекомендації щодо розробки Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року для забезпечення реалізації пріоритетних напрямів з метою підвищення конкурентоспроможності регіону та розвитку економіки у сільській місцевості використано Департаментом агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 05-02-16/678 від 25.01.2019 р.).

Методику оптимізації та підвищення рівня територіальної організації й економічної ефективності аграрного виробництва, рекомендації щодо удосконалення діяльності сільгоспприємств взято до впровадження ТОВ «МРІЯ АГРОХОЛДИНГ» (довідка № 01/07/18-01 від 13.07.2018 р.).

Результати дослідження для розробки стратегії розвитку з метою виходу на зовнішні ринки, формування конкурентних переваг із використанням SWOT-аналізу, визначення економічної доцільності експортної діяльності аграрних підприємств впроваджено ТзОВ «Група компаній «ВІТАГРО» (довідка № 06/07-1 від 06.07.2018 р.).

У навчальний процес Миколаївського національного аграрного університету впроваджено результати наукового дослідження при викладанні дисциплін «Національна економіка» (аналіз ефективності аграрного виробництва регіонів України в контексті світогосподарських тенденцій), «Державне та регіональне управління» (організаційно-економічні інструменти державної політики розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації) та «Регіональна економіка» (методичний інструментарій дослідження економічного розвитку аграрної сфери регіонів) для здобувачів вищої освіти спеціальностей «облік та оподаткування», «менеджмент» та «економіка» (довідка № 27-18/163 від 06.02.2019 р.).

Теоретико-методологічні узагальнення щодо оптимізації організаційно-економічних процесів в аграрній сфері; сутності концепції її економічного розвитку та аналітичного моніторингу складових цього сектору національної економіки використовуються в навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін «Регіональна економіка», «Економіка праці та соціально-трудова відносини», «Економіка галузевих ринків» (довідка № 126-27/1383 від 24.07.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є оригінальною самостійно виконаною науковою працею, в якій відображено теоретико-методологічні та практичні узагальнення і пропозиції, отримані автором особисто. Положення, які виносяться на захист, у повному обсязі викладено у наукових працях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, які особисто належать автору. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення результатів дисертаційної роботи опубліковано у матеріалах: Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові дослідження – теорія та експеримент «2005» (м. Полтава, 16–20 травня 2005 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Організаційно-економічні інструменти розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві» (м. Тернопіль, 18–19 травня 2006 р.); I Міжнародної науково-практичної конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (м. Тернопіль, 24–26 жовтня 2007 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Формування конкурентоспроможності підприємств АПК в умовах глобалізації» (м. Полтава, 14 листопада 2007 р.); I Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Тернопіль, 22–23 листопада 2008 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Невідкладні заходи із завершення реформування АПК і зростання його ефективності шляхом трансферу інновацій» (м. Тернопіль, 22 травня 2008 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інновативно-інноваційного розвитку в Україні» (м. Київ, 23–24 жовтня 2008 р.); II Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів «Інноваційні процеси економічного і соціально-

культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Тернопіль, 26–27 березня 2009 р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів» (м. Тернопіль, 1–2 жовтня 2009 р.); IV Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Тернопіль, 7–8 квітня 2011 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Модернизация экономических систем: опыт и перспективы» (м. Махачкала, 21–23 квітня 2011 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентный потенциал региона: оценка и эффективность использования» (м. Абакан, 10–12 листопада 2011 р.); VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Исследование систем менеджмента отраслевых организаций: теория и практика» (м. Єкатеринбург, 30 березня 2012 р.); III Міжнародної науково-практичної конференції «Applied Sciences and technologies in the United States and Europe: common challenges and scientific findings» (м. Нью-Йорк, 11–12 листопада 2013 р.); Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Теоретико-методологічні засади ефективного розвитку аграрного виробництва» (м. Харків, 24–25 квітня 2014 р.); Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 198-річчю ХНАУ ім. В. В. Докучаєва «Організаційно-економічний механізм реалізації стратегічних напрямів розвитку агропродовольчої сфери» (м. Харків, 2 жовтня 2014 р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток національної економіки: теорія і практика» (м. Івано-Франківськ, 3–4 квітня 2015 р.); VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища» (м. Одеса, 28–29 вересня 2018 р.).

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел із 451 найменування та додатків. Повний обсяг дисертації становить 504 сторінки комп'ютерного тексту, із них 391 сторінка основного тексту, що містить 28 таблиць і 98 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, відображено наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача та апробацію результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі «**Теоретичні основи економічного розвитку аграрної сфери України**» узагальнено та поглиблено теоретичну сутність і наукове значення поняття «економічний розвиток аграрної сфери» на основі теоретичних надбань українських і зарубіжних вчених як наукового підґрунтя отримання належної та достовірної інформації для ефективного розвитку

національного господарства України; удосконалено класифікацію чинників, що впливають на економічний розвиток національного господарства та аграрної сфери зокрема в сучасних мінливих умовах ринкового господарювання; обґрунтовано галузеві та регіональні особливості економічного розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації як складової національного господарства України, що забезпечує продовольчу безпеку країни і соціальну стабільність суспільства.

Проаналізовано та систематизовано категорійний апарат, доведено відмінність понять «економічний розвиток» і «економічне зростання». Визначено, що трактування економічного розвитку за своїм змістом є ширшим за економічне зростання, оскільки охоплює не лише економічні, а й соціальні, інституційні та політичні трансформації, необхідні для стійкого зростання та якісного покращення умов життя населення загалом.

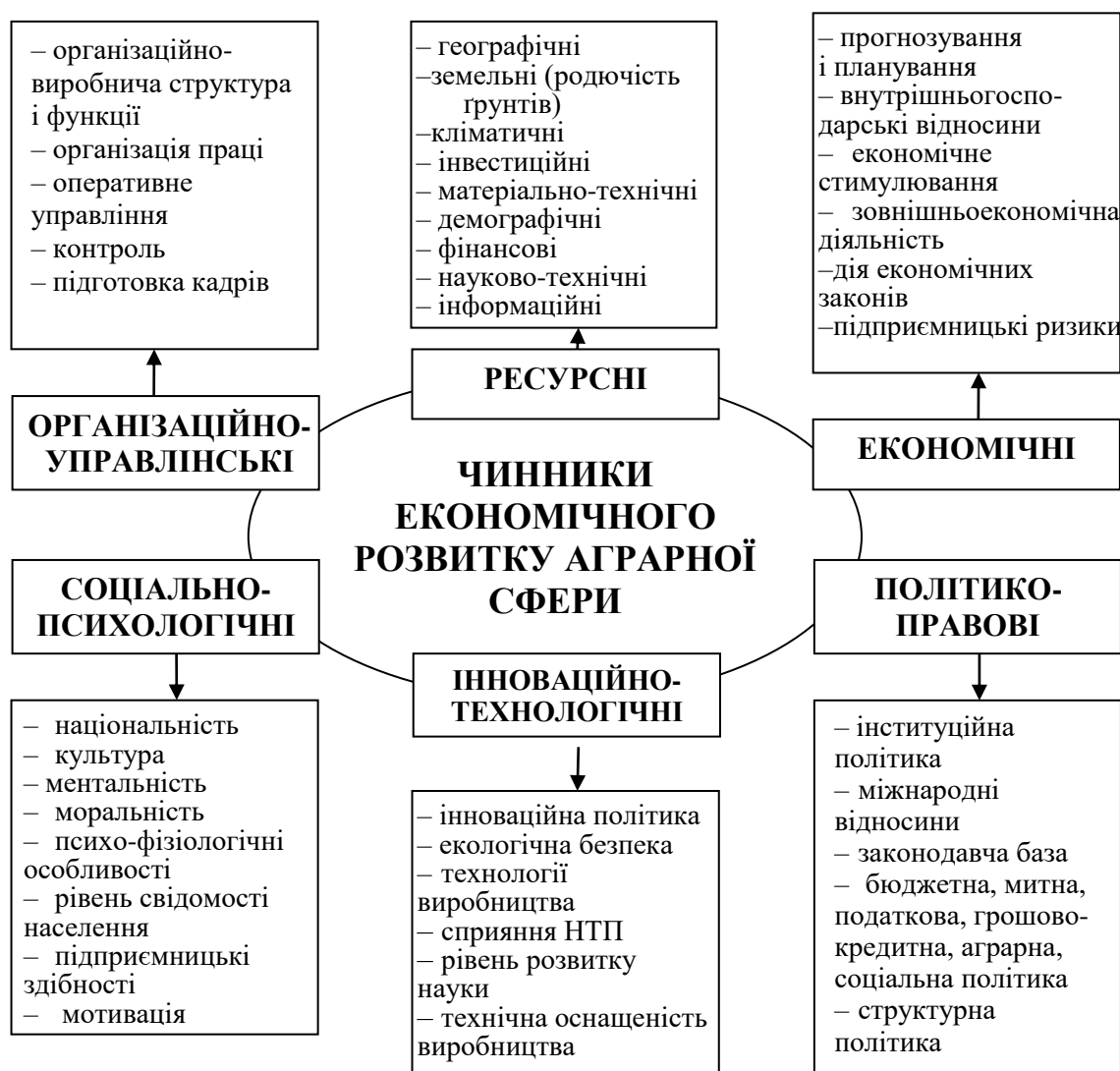
Відповідно до теоретичного розуміння економічного розвитку та специфіки аграрної сфери, зумовленої істотним взаємовпливом сільськогосподарського виробництва, природного та соціального середовищ, вважаємо, що економічний розвиток аграрної сфери – це поступальний рух із позитивною зміною макроекономічних показників, які характеризують економічний, екологічний та соціальний стан аграрної сфери протягом тривалого періоду із потенційним зростанням і реалізацією конкурентних переваг.

Узагальнення наукових джерел і власні дослідження дозволили виокремити та систематизувати чинники, які є потенційно рушійною силою економічного розвитку аграрної сфери: економічні, ресурсні, організаційно-управлінські, правові та політичні, соціально-психологічні, інноваційно-технологічні (рис. 1).

Окремі з визначених чинників можуть двояко впливати на процес економічного розвитку аграрної сфери. Так, одні з них потенційно сприяють, а інші – перешкоджають ефективному господарюванню. Разом із тим, вони взаємопов'язані та можуть бути передумовами виникнення нових чинників і здійснювати визначальний вплив на економічний розвиток аграрної сфери національної економіки у сучасних умовах.

Доведено, що економічному розвитку національної аграрної сфери властиві регіональна та галузева специфіка, оскільки територіальна диференціація чинників визначає галузеву спеціалізацію і територіальну організацію сільськогосподарського виробництва. Ринково зумовлена регіональна організація аграрної сфери є визначальним аспектом загальної регіональної детермінанти і реалізується за системою складових (специфіка аграрного устрою, рівень інтенсивності виробництва, спеціалізація тощо). При аналізі визначальних складових регіональної зумовленості важливу роль відіграє територіально-локалізаційна складова, яка залежить від особливостей саморозвитку локальних структур, регіонів тощо.

Сільське господарство має унікальні особливості, пов'язані з характером виробництва. Це, наприклад, здатність рослинних організмів до природного відтворення, що безпосередньо залежить від ґрунту та клімату.

Рисунок 1 – Система чинників економічного розвитку аграрної сфери

Регіональні особливості визначають такі чинники: географічне положення; природо-ресурсний і трудовий потенціал; впровадження досягнень НТП; транспортна та соціальна інфраструктури; попит на продукцію аграрної сфери. Особливо впливає на специфіку економічного розвитку аграрної сфери регіонів, зокрема їх спеціалізацію, формування зон спеціалізації з виробництва окремих видів продукції, зокрема рослинницької, що зумовлюється природно-ресурсним потенціалом певної місцевості, який впливає на урожайність та прибутковість вирощуваних культур, рівень ефективності використання сільськогосподарської техніки тощо.

Визначено, що аграрна сфера не може повноцінно розвиватися та ефективно функціонувати без належного фінансування. Разом із тим, вона є менш інвестиційно привабливою порівняно з іншими галузями національної економіки, що спричинено тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції.

Заслугують на увагу також специфічні галузеві особливості людської праці у сільському господарстві, які зумовлені: сезонним характером сільськогосподарського виробництва та залежністю від природних і

кліматичних умов; щільним зв'язком із живими організмами; відносно низьким рівнем механізації та автоматизації виробничих процесів; значною часткою праці підлітків, жінок і пенсіонерів; наявністю широкого спектру галузей сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, лише всебічне врахування виокремлених чинників та визначених регіональних і галузевих особливостей дасть можливість забезпечити належний рівень економічного розвитку аграрної сфери.

У другому розділі «**Методологічні засади дослідження економічного розвитку аграрної сфери України**» розвинуто сутність, методологічні принципи та алгоритми економічного дослідження, опрацьовано методологію формування стратегій економічного розвитку аграрної сфери; обґрунтовано методологічні підходи до формування стратегій економічного розвитку аграрної сфери на регіональному рівні; розроблено методолого-методичний інструментарій економічного дослідження та обґрунтування стратегічного розвитку аграрної сфери.

Методологічна основа дослідження проблеми економічного розвитку визначена сприйняттям того, що базисом для отримання позитивних зрушень є саме економічне зростання, яке базується на відповідних стратегіях. Саме цим визначена потреба ґрунтового розгляду методологічних засад стратегій економічного розвитку аграрної сфери.

Доведено, що в умовах інтеграції зі світовим економічним простором стратегія розвитку аграрної сфери має враховувати сучасний стан, перспективи і напрями подальшого розвитку сільського господарства та інших її галузей у майбутньому через вирішення проблем продовольчої безпеки та продовольчої незалежності держави, збільшення частки експорту сільськогосподарської продукції, удосконалення економічних, соціальних і земельних відносин, ефективного розвитку організаційної структури сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня життя сільських громад.

Визначаючи методологічні підходи до формування стратегії розвитку аграрної сфери, виокремлено першочергові завдання, вирішення яких дасть змогу сформувати ефективне конкурентоспроможне сільськогосподарське виробництво. Це, на нашу думку, належне забезпечення управління аграрною сферою на державному, регіональному та галузевому рівнях; удосконалення кадрового та зміцнення інформаційного потенціалу системи управління аграрною сферою; програмне забезпечення практичного втілення стратегії шляхом розроблення цільових регіональних і галузевих програм; постійний моніторинг розвитку земельних та аграрних відносин, екологічного стану навколишнього середовища й основних природних ресурсів сільськогосподарського призначення.

За стратегічні цілі розвитку аграрної сфери взято орієнтири, яких бажано досягти в довго-, середньо- та короткостроковому періодах. У цьому, на нашу думку, найдоцільніше використовувати системний підхід, який дає можливість відобразити функціонування аграрної сфери з урахуванням особливостей як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Стратегічні цілі розвитку аграрної сфери можна розподілити на чотири групи: 1) розвиток ефективного сільськогосподарського виробництва; 2) розвиток соціальної сфери; 3) розвиток продовольчого ринку; 4) екологічний розвиток сільської місцевості.

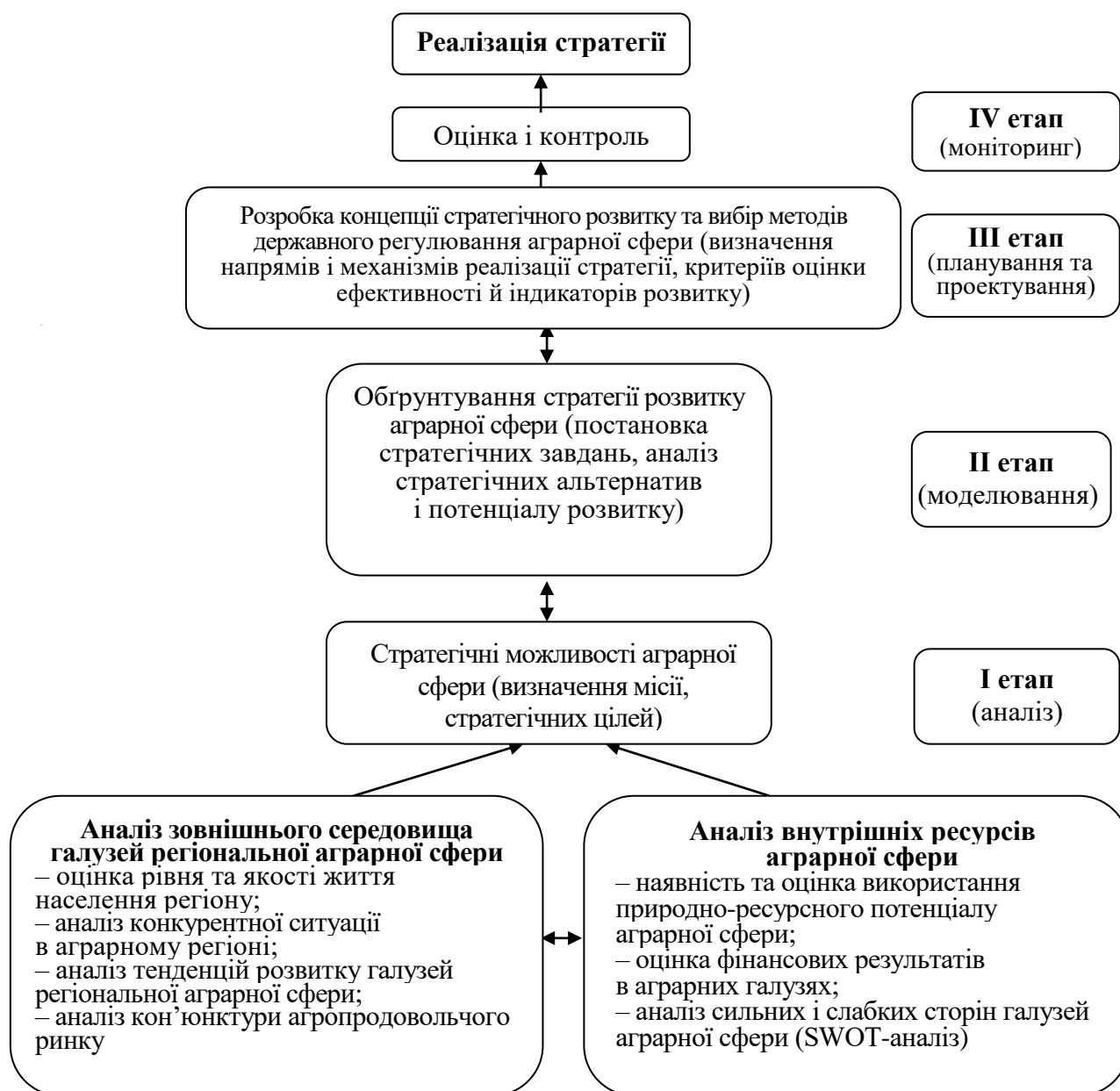
Таким чином, сформований зміст цілей буде відповідати завданням вирішення визначених раніше проблем і реалізації стратегічної мети розвитку аграрної сфери. Вважаємо, що операційними цілями мають бути: підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва; гарантування продовольчої безпеки держави; забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках; технічне та технологічне оновлення аграрного виробництва; створення цивілізованих умов для проживання у сільській місцевості.

Запропоновано алгоритм розробки стратегії розвитку аграрної сфери (рис. 2).

Реалізація зазначеної стратегії уможливить вирішення визначених завдань та забезпечить: регіональний ринок агропродовольчою продукцією, продовольчу безпеку та досягнення раціональних норм споживання основних продуктів харчування; зміцнення матеріально-технічної бази аграрного виробництва на основі інноваційних технологій; раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу та удосконалення земельних відносин в аграрній сфері; розвиток й удосконалення організаційної структури аграрної сфери; удосконалення організації агропродовольчого ринку; екологічну безпеку розвитку аграрної сфери, підвищення ефективності використання природних ресурсів, виробництво екологічно чистих продуктів харчування; удосконалення системи державного управління аграрною сферою; фінансове забезпечення розвитку та ціноутворення в аграрній сфері; розвиток зовнішньоекономічної діяльності аграрної сфери; соціально-економічний розвиток сільських територій та підвищення рівня життя і зайнятості сільського населення.

Доведено, що розробка стратегії економічного розвитку аграрної сфери конкретного регіону має базуватися на чітких підходах:

- забезпечення регіону необхідними видами продукції та створення умов для експорту й обміну відповідних видів продукції;
- планування структурних трансформацій в аграрному виробництві у зв'язку зі змінами в обсягах і споживчому попиті на продукцію, що виробляється у регіоні;
- застосування інноваційних та енергозберігаючих технологій виробництва, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;
- структурні трансформації в організації та розміщенні переробних підприємств через поглиблення і вдосконалення спеціалізації та концентрації виробництва;

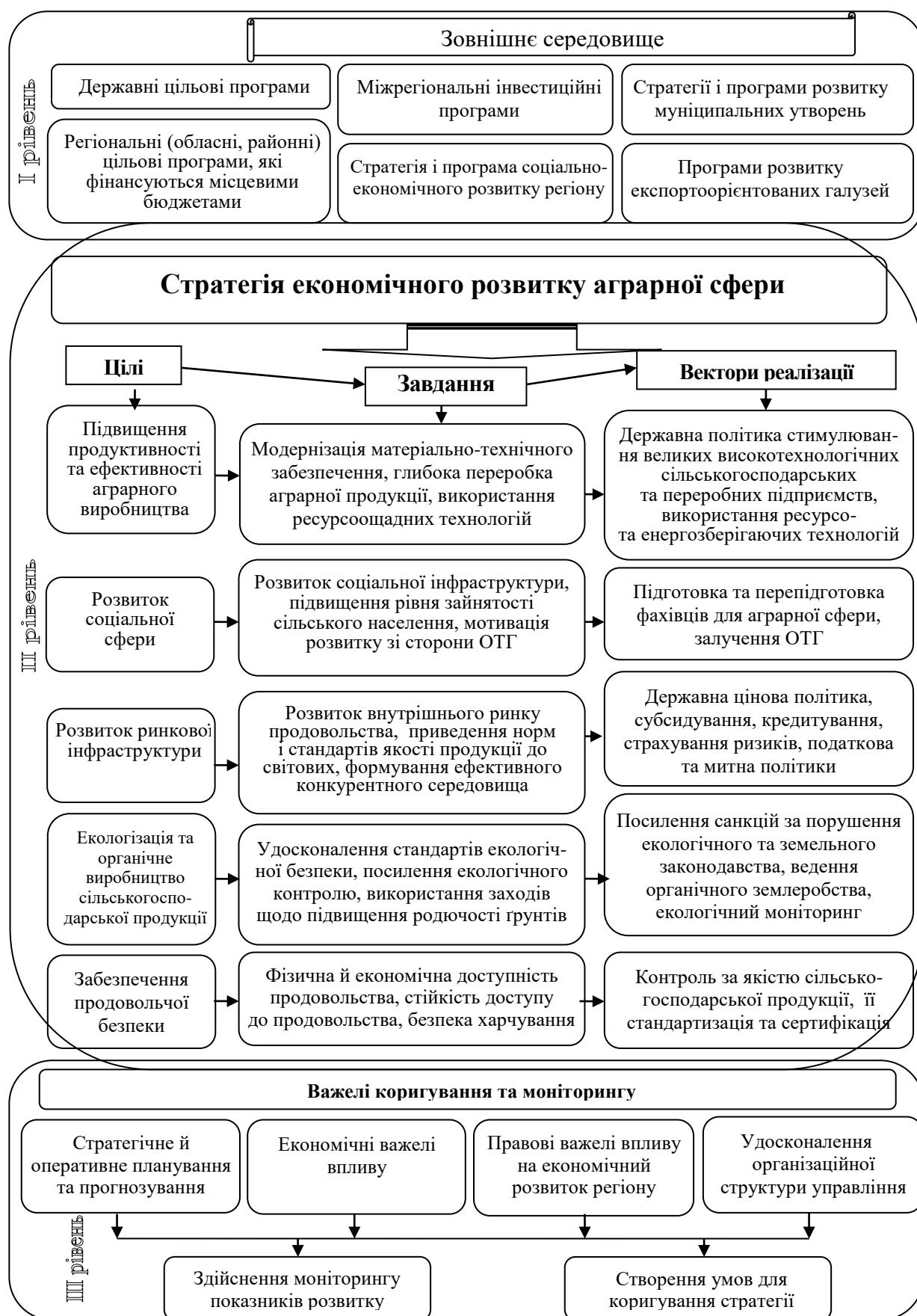
Рисунок 2 – Алгоритм розробки стратегії розвитку аграрної сфери

– економічну доцільність й ефективність пропонуваніх варіантів вирішення завдань аграрної сфери економіки регіону на перспективу.

Обґрунтовано й удосконалено методологічні підходи до формування складових стратегії економічного розвитку аграрної сфери на регіональному рівні та запропоновано модель механізму економічного розвитку аграрної сфери національної економіки, що дозволяє підвищити ефективність господарювання аграрних формувань на основі забезпечення стабільних економічних, соціальних і екологічних складових розвитку галузі, задоволення потреб населення у продовольстві за доступними цінами, забезпечення продовольчої та національної безпеки держави.

Керуючись обґрунтованим методологічним інструментарієм з використанням STEP-аналізу, запропоновано інноваційну багаторівневу систему програмних дій для реалізації стратегії розвитку аграрної сфери, яку наведено у вигляді відповідного механізму (рис. 3).

Рисунок 3 – Механізм реалізації стратегії економічного розвитку аграрної сфери

Якісний аналіз і оцінку економічного розвитку аграрної сфери національної економіки можна здійснити за допомогою системи показників, де, крім суто економічних (темпи зростання національного доходу, валовий національний продукт, дохід на душу населення, продуктивність чинників виробництва, фондоозброєність праці), також використовують показники соціальної стабільності у суспільстві, враховують рівень демографічної ситуації, структурної трансформації економіки, соціальної, політичної та ідеологічної сфер тощо.

Методологічний інструментарій обґрунтування механізмів забезпечення економічного розвитку аграрної сфери України та диверсифікації виробництва має базуватися на виборі стратегії та механізмів інтеграції у світовий економічний простір, враховуючи тактику дії систем управління й організації, регулювання макро- та мікроекономічних процесів.

У третьому розділі **«Економічна оцінка сучасного стану та тенденції розвитку аграрної сфери України в умовах світогосподарських трансформацій»** здійснено комплексну діагностику функціонування аграрної сфери України у контексті світогосподарських тенденцій та ідентифіковано її сучасні організаційно-економічні особливості для оцінки можливостей, наявного потенціалу та внутрішніх ресурсів для ефективного функціонування аграрної сфери; узагальнено організаційно-економічні інструменти державної політики розвитку аграрної сфери України у сучасних умовах для опрацювання комплексу першочергових заходів і виокремлення пріоритетних векторів державного впливу на аграрну сферу.

Проаналізувавши виробниче середовище аграрної сфери, з'ясовано, що за забезпеченістю сільськогосподарськими угіддями (1 га на одну особу) Україна серед країн Європи посідає 2 місце та випереджає всі європейські країни за забезпеченістю ріллею (0,98 га на одну особу). У світовому ж просторі наша держава за показником забезпеченості ріллею поступається лише Канаді (1,54 га ріллі на одну особу).

Окреслено, що наявний розподіл земельної площі в умовах економічної кризи, недосконалої нормативної бази, низького рівня державного контролю за використанням ґрунтів, недостатнього кредитування фермерських господарств може призвести до негативного впливу на сільськогосподарські угіддя внаслідок діяльності великих аграрних корпорацій та агрохолдингів, основною метою функціонування яких є отримання максимальних прибутків за мінімальних витрат.

Доведено, що під впливом певних чинників відбувається трансформація структури споживання агропродовольчої продукції населенням, зокрема виокремлено територіальну локалізацію регіону, природні умови та ресурси, регіональні особливості харчування, статево-вікову структуру населення, обсяги власного виробництва продукції, можливість імпортувати товари, що мають великий або ексклюзивний попит тощо.

Однією з головних характеристик рівня якості життя населення є платоспроможність, яка вказує на можливість населення придбати товари першої необхідності та послуги відповідно до наявних коштів. Базою для

дослідження платоспроможності населення є інформація про грошові доходи та заробітну плату у різних регіонах України.

В останні роки спостерігається динаміка зростання номінальної заробітної плати працівників сільського господарства та пов'язаних з ним послугами.

Проаналізувавши показники, визначено зростання співвідношення середньої номінальної заробітної плати у сільському господарстві до середньої по Україні. Зокрема, у 2009 р. зростання становило 63,3%, у 2014 р. – 71,1%, а в 2016 р. – 75%. Розрахувавши обсяги середньої номінальної заробітної плати в доларовому еквіваленті за курсом Національного банку України на кінець кожного року, можна простежити протилежну тенденцію. Так, із 2013 р. по 2015 р. розміри середньої номінальної заробітної плати у сільському господарстві та середньої по Україні в доларовому еквіваленті істотно зменшилися, лише у 2016 р. поступово почали зростати.

Проведений аналіз середньомісячної номінальної заробітної плати працівників за видами економічної діяльності засвідчив, що в 2016 р. її частка у сільському господарстві до загального показника становила 80,9% (у 2015 р. – 78,9%). Вона є майже найнижчою, за винятком освіти, охорони здоров'я, поштової та кур'єрської діяльності.

Здійснивши комплексну діагностику функціонування аграрної сфери, акцентовано увагу на такому негативному явищі, як диспаритет цін на продукцію сільського господарства, промисловості та послуги. Така ситуація виникла через те, що в умовах трансформації аграрної сфери та реформування земельних відносин знизився попит на сільськогосподарську продукцію у зв'язку із зменшенням рівня доходів населення України загалом, та сільського зокрема, а також обмеженням обсягів інвестицій. Відповідно, зменшилася місткість внутрішнього ринку на сільськогосподарську продукцію і продукти переробки, оскільки ціна на неї істотно не змінилися, а на засоби виробництва зросла до світової, що призвело до зниження прибутку аграрних підприємств і рентабельності виробництва.

Доведено, що систему ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств необхідно сформулювати таким чином, щоб можна було відстежувати взаємопов'язані та взаємодоповнюючі результати, котрі можна зіставити з виробничими витратами або ресурсами, де головним узагальнюючим показником економічної ефективності є рівень рентабельності.

Для комплексного аналізу економічної ефективності сільськогосподарського виробництва оцінено основні економічні показники, які відображають його ефективність. Так, в останні роки спостерігається позитивна динаміка зростання економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні, площі яких за останні 16 років зменшилися на 1969,3 тис. га. Поступово стабілізуються обсяги виробництва валової продукції, зростає врожайність сільськогосподарських культур (табл. 1).

Визначено, що в останні роки структура аграрної галузі залишилася майже незмінною: 72,7% від валового обсягу припадає на рослинництво (порівняно із 2015 р., коли було 70%), а решта – на тваринництво. У 2016 р. вироблено продукції рослинництва на 185052,1 млн грн., що на 16613 млн грн. більше порівняно з 2015 р.

Таблиця 1 Економічна ефективність сільськогосподарського землекористування в Україні*

Показники	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Вироблено сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств							
– на одну особу, грн.	3071	3813	4249	5559	5847	5589	5967
– на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	370,7	471,0	523,7	691,5	708,3	674,2	715,7
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га							
Зернові	19,4	26	26,9	39,9	43,7	41,1	46,1
Цукрові буряки (фабричні)	176,7	248,2	279,5	398,9	476,5	435,8	481,5
Соняшник	12,2	12,8	15	21,7	19,4	21,6	22,4
Картопля	121,6	128,4	132,5	159,7	176,4	161,4	165,8
Овочі	112,3	157,1	173,6	199,9	207,8	206,1	210,5
Плоди та ягоди	38,4	63,7	78,2	103,5	95,2	104,5	101,9
Вироблено на 1 особу, кг							
Зернових культур	497	807	856	1386	1485	1403	1549
Цукрових буряків	268	328	300	237	366	241	328
Соняшнику	70	100	148	243	236	261	319
Картоплі	403	413	408	489	551	486	510
Овочів	118	155	177	217	224	215	221
Плодів та ягід	30	36	38	50	46	50	47
М'яса	33,8	33,9	44,9	52,5	54,9	54,2	54,5
Молока	257,4	291,1	245,2	252,5	258,9	247,8	243,3
Яець, шт.	179	277	372	431	456	392	354
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва сільськогосподарської продукції, %							
– рослинництва	– 1,0	6,8	21,1	11,2	25,8	45,6	37,3
– тваринництва	30,8	7,9	26,7	11,1	29,2	50,6	44,3
– тваринництва	– 33,8	5	7,8	11,3	13,4	22,1	7,7

*Розраховано за даними Державної служби статистики.

На наш погляд, у сучасних умовах необхідно зосередити увагу аграрних виробників на виробництві високоякісного продовольчого зерна озимої пшениці у степовій та лісостеповій зонах, де сприятливі природно-кліматичні умови для її вирощування, з метою відвоювання провідних позицій на світовому ринку. Разом з тим, особливу увагу необхідно приділити вирощуванню експортоорієнтованих технічних культур високотоварної та високоінтенсивної галузі сільського господарства, яке певною мірою визначає рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва.

Детальний аналіз усіх вищезначених показників свідчить про те, що Україна поступово, проте повільно, реалізовує власний аграрний потенціал і намагається повернути собі провідні позиції на аграрному і продовольчому світових ринках, хоча продуктивність у сільському господарстві залишається нижчою від середніх світових показників. З метою підвищення ефективності рослинництва, на нашу думку, варто здійснити такі конструктивні заходи:

– використовуючи сучасні агротехнічні заходи, інноваційні та ресурсозберігаючі технології, підвищити врожайність сільськогосподарських культур і знизити енерго- та ресурсозатратність виробництва рослинницької продукції;

- здійснити диференціацію посівних площ, зокрема зменшити їх кількість під ґрунтовиснажливими культурами – соняшником і ріпаком, а також збільшити посіви кормових культур (просо, гречка), зернобобових і цукрового буряку;
- використовувати інноваційні підходи щодо обробки ґрунту та вирощування сільгоспкультур (системи No-Till, органічне виробництво, крапельне зрошення);
- забезпечити галузі висококваліфікованими фахівцями, які мають необхідні знання, вміння та навички роботи на новітньому обладнанні для виконання високотехнологічних операцій з вирощування сільгоспкультур.

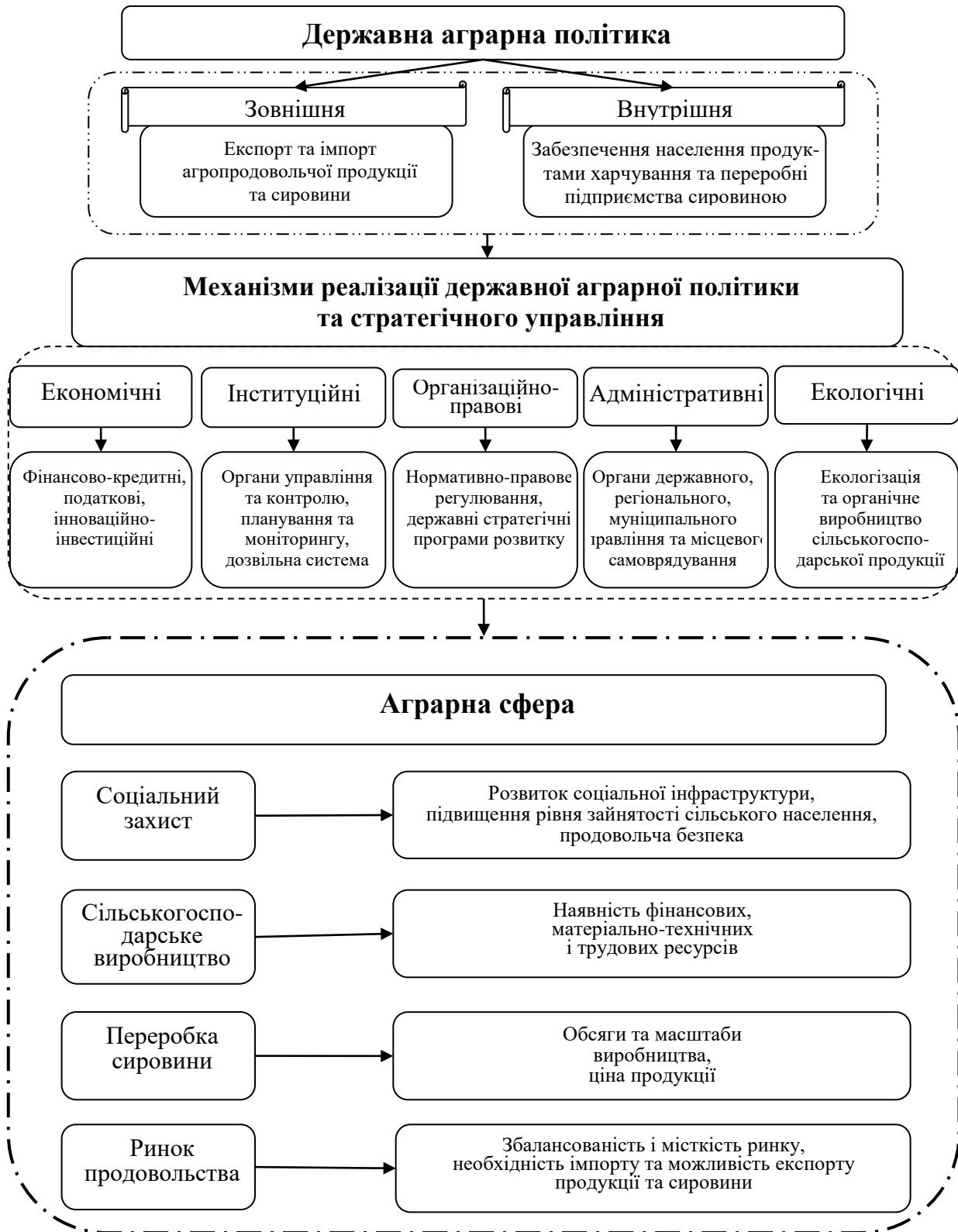
Проаналізувавши динаміку основних показників провідних галузей тваринництва, визначено, що з 1991 р. в Україні істотно знизилася поголів'я худоби: великої рогатої худоби – в 6,6 разу, корів – у 3,7 разу, свиней – у 2,7 разу, овець – у 6,4 разу. Водночас після зменшення поголів'я птиці з 246,1 млн голів у 1990 р. до 123,7 у 2000 р., або майже вдвічі, починаючи з 2001 р., спостерігається поступове нарощування поголів'я, кількість якого зросла до 230,3 млн голів у 2013 р. (або в 1,86 разу порівняно з 2000 р.), а в 2016 р. зменшилося до 201,7 млн голів.

Основними проблемами розвитку галузей аграрної сфери як системних для галузі загалом, що зберігаються впродовж тривалого періоду, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності виробництва, на нашу думку, є такі:

- диспаритет цін і нерівновигідні відносини на ринку продукції рослинництва і тваринництва;
- зменшення чисельності поголів'я ВРХ, у тому числі корів у сільськогосподарських підприємствах, і скорочення обсягів виробництва продукції скотарства;
- зростання частки поголів'я ВРХ (66,1%) і свиней (47,7%) у господарствах населення, де продукція не відповідає міжнародним стандартам якості;
- імпорт в Україну дешевих продуктів харчування тваринного походження низької якості, що спричиняє неконкурентоспроможність на внутрішньому ринку аналогічної української продукції;
- низький рівень розвитку вітчизняної селекційно-племінної бази високопродуктивних порід ВРХ та свиней і пунктів штучного запліднення;
- відсутність в областях достатньої кількості власних молокопереробних підприємств, що створює проблеми з реалізацією продукції та стримує нарощування поголів'я ВРХ;
- застарілі основні фонди та техніко-технологічна база у галузі;
- недостатні обсяги бюджетного фінансування та залучення іноземних інвестицій.

У процесі дослідження аграрної сфери національної економіки як складної соціально-економічної системи відносин суб'єктів господарювання встановлено, що вектор її розвитку спрямований на задоволення потреб усіх учасників виробничого процесу, розподілу, обміну та реалізації агропродовольчої продукції для досягнення конкретної цілі – задоволення внутрішніх потреб у продовольстві, що відповідає міжнародним стандартам безпечності та якості харчування, позиціонування на зовнішніх агропродовольчих ринках і забезпечення національної безпеки, в тому числі й продовольчої.

На основі викладеного запропоновано структуру організаційно-економічного механізму реалізації державної політики та стратегічного управління в аграрній сфері у сучасних умовах господарювання (рис. 4).

Рисунок 4 – Організаційно-економічний механізм реалізації державної політики та стратегічного управління в аграрній сфері

На нашу думку, це дозволить реалізувати можливості та бажання держави вивести аграрну сферу національної економіки на істотно новий рівень

функціонування. В умовах глобалізації світової економіки держава, вирішуючи проблеми продовольчої та економічної безпеки, формуючи нормативно-правову базу, розробляючи та реалізуючи стратегії функціонування аграрної сфери у регіонах, регіональні програми розвитку сільських територій, виконує певні функції, зокрема системоформуючу, системовідтворювальну та системорозвиваючу.

За сприятливих природних та економічних умов аграрна сфера не зможе збільшувати обсяги виробництва сільськогосподарської продукції без допомоги держави. Збитковість, слабка матеріально-технічна база, недосконалі фінансово-кредитні та ринкові відносини негативно впливають на велику частину сільськогосподарських підприємств. Тому державна аграрна політика має бути спрямована на підтримку таких господарств та забезпечення сталого розвитку аграрної сфери національної економіки, базуватися на національних пріоритетах і враховувати необхідність інтеграції України з Європейським Союзом та світовим економічним простором з урахуванням зарубіжного досвіду.

Пріоритетне значення потрібно надавати продовольчій безпеці, перетворенню аграрної сфери на високоефективний, конкурентоспроможний на зовнішньому та внутрішньому ринках сектор економіки, комплексний розвиток сільських територій і вирішення соціальних проблем села. Основними векторами державної аграрної політики мають бути: удосконалення системи державного управління; державна підтримка суб'єктів аграрної сфери шляхом концентрації державних ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку; формування сприятливої цінової, фінансово-кредитної, страхової, податкової та бюджетної політик; сприяння розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції; створення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу, формування ринкових відносин та охорони землі; запровадження сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку сільгосппродукції, продовольства, капіталу та робочої сили; посилення соціального захисту сільського населення.

На підставі викладеного запропоновано активніше використовувати державні цільові програми підтримки, а саме державні закупівлі через Аграрний фонд, Державний комітет матеріального державного резерву, ДАК «Хліб України», а також державну підтримку обов'язкового страхування аграрного виробництва.

Вважаємо, що головним завданням аграрної політики України на сучасному етапі є забезпечення соціально-економічного захисту вітчизняного сільськогосподарського виробника, формування внутрішнього ринку продовольства та реалізація експортного потенціалу галузі, покращення матеріально-технічної бази і трудового потенціалу, удосконалення механізмів ціноутворення, використання енергозберігаючих технологій, екологізація та раціональне землекористування.

Доведено, що у сучасних умовах політику держави необхідно спрямувати на формування прошарку реальних власників землі, освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій і високопродуктивної техніки, підготовку висококваліфікованих фахівців. Запропоновано структуру організаційно-економічного механізму реалізації державної політики і стратегічного управління в аграрній сфері у сучасних умовах господарювання.

У четвертому розділі «**Стратегічні пріоритети економічного розвитку аграрної сфери України**» визначено пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки національної економіки в контексті економічного розвитку аграрної сфери України; розроблено науково-практичні рекомендації щодо вибору основних векторів економічного розвитку аграрної сфери в умовах глобалізаційних викликів та формування стійких конкурентних позицій вітчизняних аграрних виробників на світовому агропродовольчому ринку; обґрунтовано основні шляхи економічного розвитку аграрної сфери України на інноваційній основі, вплив чинників освоєння інновацій і компоненти стимулювання економічної активності в аграрній сфері.

В Україні простежуються негативні тенденції зменшення в раціоні населення тих видів агропродовольчої продукції, обсяги споживання яких найбільше не відповідають раціональним нормам, тобто м'яса і м'ясопродуктів, молочних та рибних продуктів, плодів і ягід. Зниження купівельної спроможності населення та зміна пріоритетів у напрямку дешевших продуктів спричинило скорочення обсягів споживання сільськогосподарської продукції. Аналіз обсягів споживання основних продовольчих продуктів підтвердив їх диференціацію за областями України. У 2016 р. найбільше негативне відхилення від норми споживання спостерігається за молоком і молокопродуктами – на 44,9%, плодами, ягодами і виноградом – на 44,8%, рибою та рибопродуктами – 52%. Простежується також зменшення споживання за всіма продуктами харчування порівняно з 2015 р.

На основі здійсненого аналізу з'ясовано, що для забезпечення продовольчої безпеки варто враховувати співвідношення між продукцією власного й імпортного виробництва, розвитком інфраструктури та економічними показниками функціонування заготівельних, торговельних і переробних підприємств, формуванням доступних роздрібних цін на продукти харчування тощо. Отже, забезпечення продовольчої безпеки залежить від ефективного господарювання усєї системи аграрної сфери національної економіки загалом, яку можна вважати гарантом соціально-економічної стабільності, економічної безпеки держави.

Пріоритетними напрямками розвитку аграрної сфери у контексті забезпечення продовольчої безпеки України є такі.

1) забезпечення ефективності та конкурентоспроможності аграрного виробництва за допомогою організаційного і технологічного переоснащення матеріально-технічної бази аграрних підприємств, формування ефективної системи логістики, високотехнологічної механізації та автоматизації виробництва, приведення технологічних процесів у відповідність до міжнародних ветеринарних і фітосанітарних стандартів, залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій, широке застосування ресурсощадних технологій і біотехнологій, меліорації землі тощо;

2) сприяння ефективному функціонуванню внутрішнього ринку аграрної продукції та забезпечення цінового регулювання, здійснення моніторингу і прогнозування ринку сільськогосподарської продукції;

3) цільове спрямування коштів від продажу аграрної продукції на розвиток аграрної сфери національної економіки. Потрібно зупинити негативну тенденцію, коли значна частка доходу від реалізації аграрної продукції (особливо експорту) залишається торговельним посередникам. Необхідно застосувати режим ліцензування експорту (імпорту) зерна і продуктів його

переробки, в тому числі через встановлення квот (кількісних або інших обмежень), розподіл яких здійснюється шляхом продажу на аукціонах. Кошти отримані від реалізації квот на аукціонах спрямовувати на розвиток сільськогосподарського виробництва;

4) активізація інвестиційної діяльності в аграрній сфері. Її варто спрямувати на модернізацію матеріально-технічної бази аграрних підприємств та використання новітніх технологій виробництва, насамперед запровадження іпотечного кредитування сільськогосподарських виробників (після скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення); розвиток мережі консалтингових закладів, які надають консультаційні послуги щодо можливостей вкладення капіталів в аграрну сферу; забезпечення контролю за виконанням державних цільових програм у сільському господарстві та використанням бюджетних коштів на їх реалізацію;

5) реформування земельних відносин: введення приватних сільськогосподарських угідь у ринковий обіг; диференційований підхід до соціальних груп суб'єктів земельного ринку, до їх участі в укладанні угод купівлі-продажу землі; державне регулювання ринку землі, створення системи цінових і податкових важелів впливу держави на ринковий обіг землі та гарантування захисту прав власності; першочерговість формування інструментів державної політики регулювання ефективності;

б) удосконалення та приведення у відповідність до світових стандартів системи сертифікації та стандартизації, санітарних і фітосанітарних вимог, втілення нових державних програм підтримки розвитку сільського господарства, а також стимуляція розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції.

Аналізуючи аграрний потенціал України, визначено перспективи виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку. У 2017 р. налічувалося 375 виробників органічної продукції, що на 15 виробників більше, ніж у 2016 р., а площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, зросла до 420 тис га.

Такі тенденції зумовлені попитом на якісну й екологічно чисту сільськогосподарську продукцію у країнах з високим економічним розвитком, з одного боку, і тотальною нестачею продовольства у країнах із низьким рівнем життя населення та відповідним попитом на генно-модифіковану продукцію.

Дані аналізу свідчать, що основні позиції вітчизняного експорту в 2014–2017 рр. займали зернові, насіння олійних культур, олія та продукція харчової промисловості (м'ясо птиці, молочні продукти, хлібобулочні та кондитерські товари), загальна частка вартості яких становила близько 90% в агропродовольчому експорті.

Значну частку експорту аграрної продукції України становить первинна сільськогосподарська продукція та товари первинної обробки, крім соняшникової олії, цукру. Відповідно виникає необхідність інтенсивного розвитку переробної промисловості.

У дисертації обґрунтовані напрями формування експортного потенціалу:

– розвиток експортоорієнтованих галузей сільського господарства (вирощування соняшнику, пшениці, кукурудзи, ячменю, сої та ріпаку) і тваринництва (птахівництва, молочне скотарство);

– орієнтація векторів експорту на європейські, азійський та африканський напрями;

– удосконалення державної політики щодо підтримки сільськогосподарського товаровиробника (стимулювання виробництва якісних та безпечних продуктів харчування, продукції переробної промисловості).

Формуючи політику зовнішньої торгівлі аграрною продукцією з метою реалізації наявного потенціалу, необхідно здійснити диверсифікацію географічних експортних ринків і товарної структури аграрного експорту за допомогою підвищення частки перероблених продуктів харчування, а також розширити коло експортерів сільськогосподарської продукції та продовольства шляхом збільшення кількості малих і середніх виробників та переробників. Окремим напрямом може бути зростання експорту до країн ЄС органічної продукції. При цьому варто зазначити, що структура вітчизняного експорту аграрної продукції має характерну ознаку – внутрішньогалузеву спеціалізацію зокрема, рослинництво (близько 70% від обсягу виробленої сільськогосподарської продукції). У структурі валової сільськогосподарської продукції найбільш важливе значення мають зернові та зернобобові культури (26,5%), технічні культури (19,4%), овочі (18,1%), тваринництво (30% від обсягу виробленої сільськогосподарської продукції), представлене вирощуванням худоби та птиці (14,1%), виробництвом молока (11,5%) та яєць (3,6%). Україна є одним із найбільших світових виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, вирощуючи понад 60 млн. т зернових та більше 10 млн. т насіння соняшнику на рік, і провідним світовим експортером соняшnikової олії (56% від обсягу світового експорту).

З огляду на вищевикладене пропонується приділити особливу увагу удосконаленню механізму державного регулювання галузей аграрної сфери в умовах посилення глобалізації, захисту внутрішнього ринку від імпоротної експансії в межах правил та норм СОТ і стимулювання експорту агропромислової продукції на світові ринки. З цією метою необхідно: по-перше, привести у відповідність вітчизняні норми стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції до світових; по-друге, посилити контроль за якістю продовольства до рівня європейських вимог; по-третє, розробити відповідну нормативну базу для ефективного функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Пріоритетним напрямом інституційної побудови інноваційної економічної моделі, на нашу думку, є насамперед удосконалення законодавства у напрямі науково-технічної діяльності, створення та підтримка елементів інноваційної системи – агротехнопарків, агротехнополісів, бізнес-інкубаторів тощо. Окрім того, необхідно активно стимулювати впровадження науково-технічних розробок у виробництво.

Сучасна аграрна сфера розвивається у середовищі швидких динамічних змін у технологіях, ринках, політиці, демографії та довкіллі. Через глобалізацію та міжнародні тенденції виникають нові проблеми, які висувають нові вимоги як щодо неї, так і до національної економіки загалом. Це потребує введення інновацій та нових способів співпраці, продукування нових знань і просування їх на ринки. Системний підхід до інновацій передбачає цілісний розвиток аграрної сфери, враховуючи проведені реформи і сучасні підходи до ведення сільського господарства. Існуючі тенденції та трансформаційні зміни в науково-дослідних процесах (об'єднані дослідження та нормативні вимоги) і

політичні реформи (зміна форм власності, розподіл вартості, лібералізація ринку і цін, децентралізація влади) у сільському господарстві нині нашоухуються на істотні перешкоди. Зокрема, виникла потреба в новій парадигмі, яка максимально об'єднуватиме чи концентруватиме ці реформи. Такі інноваційні системи ґрунтуються на певних тенденціях розвитку в аналітичній структурі, де інновації:

- об'єднані навколо спільних цілей і сприяють економічному розвитку;
- є інтерактивним акцентованим процесом, який має бути вивченим (дослідженим) щодо умов його застосування;
- охоплюють розвиток, адаптацію, імітацію та подальше впровадження технології чи застосування нового знання;
- наявні там, де відбувається неперервне дослідження, а можливість вчитися є функцією інтенсивної взаємодії серед суб'єктів, що створюють інновації;
- містять інституційні, управлінські й організаційні знання.

При цьому виокремлюють такі структурні компоненти інноваційного процесу: суб'єкт, що продукує нововведення, споживачі інноваційної продукції та дієвий механізм передачі цих нововведень (рис. 5).

Рисунок 5 – Модель взаємодії компонентів інноваційного процесу в аграрній сфері

Для економічного розвитку аграрної сфери пріоритетним вектором є сучасна інноваційна політика, яка має ґрунтуватися на стійкому зростанні ефективності використання досягнень науково-технічного прогресу. Такий процес має бути системним, чітким, науково обґрунтованим і збалансованим, який може допомогти вирішити проблему підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва в усіх господарствах аграрної сфери. Важливим у цьому є оптимізація інноваційного процесу та створення дієвої системи доведення інновації до споживача та її ефективного впровадження.

На базі обґрунтованих теоретико-методологічних підходів і принципів інноваційного менеджменту, здійсненої оцінки динаміки розвитку й основних векторів інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств нами спроектовано модель інноваційного менеджменту та виокремлено шляхи його удосконалення на підприємствах аграрної сфери (рис. 6).

Рисунок 6 – Модель системи інноваційного менеджменту та координування інноваційних процесів в аграрній сфері України

На нашу думку, інноваційний розвиток аграрної сфери неможливий без обґрунтованої комплексної системи заходів, які передбачають:

- модернізацію системи планування, обліку та контролю за виробництвом на основі новітніх пакетів прикладних програм на ПК;
- удосконалення державної політики у сфері аграрного виробництва (податкова, митна, фінансово-кредитна, цінова тощо) та системи реалізації продукції;
- використання сучасних дієвих форм організації виробництва та управління, а також методів підготовки кадрів для аграрної сфери;

– реалізацію заходів щодо екологізації сільськогосподарського виробництва, підвищення та відновлення родючості ґрунтів, використання ресурсозберігаючих і енергоощадних технологій виробництва;

– оновлення матеріально-технічної бази аграрних формувань і оптимізацію роботи рухомого парку сільськогосподарських машин.

Це передбачає створення сприятливого інноваційного клімату загалом, що забезпечує перетворення наукових ідей у ринковий продукт і визначає новий етап розвитку аграрної сфери національної економіки.

У п'ятому розділі «**Вектори економічного розвитку аграрної сфери України**» розроблено організаційно-економічний механізм формування експортного потенціалу аграрної сфери та реалізації конкурентних переваг виробництва агропродовольчої продукції України; обґрунтовано інституційні засади формування високоефективних регіональних аграрних кластерів; розроблено організаційно-економічні засади кластеризації аграрної сфери України на основі показників багаторівневого розвитку.

Експортний потенціал аграрної сфери є складною полісистемою, в якій параметри кожного компонента взаємопов'язані і яка має три складові – внутрішній потенціал галузі, потенціал експортних бар'єрів і потенціал зарубіжних ринків агропродовольчої продукції (рис. 7).

Рисунок 7 – Схема формування експортного потенціалу аграрної сфери України

Основу експортного агропродовольчого потенціалу України формують такі види продукції: зернові, зокрема пшениця, кукурудза, а також насіння соняшнику, картопля, овочі та баштанні продовольчі культури, цукор, олія, м'ясо, молоко, молочні продукти, яйця. Для того, щоб потенційний експорт перетворився в реальний, керівникам вітчизняних аграрних підприємств необхідно розробляти власний механізм експортної діяльності, що ґрунтується на попередній оцінці доцільності експорту, виборі ефективних каналів просування товарів і застосуванні заходів адаптації в процесі виходу на такі ринки.

У 2017 р. загальний експорт української продукції становив 43,3 млрд дол. США, що на 19% більше ніж у 2016 р. Експорт сільськогосподарської продукції дорівнював 17,8 млрд дол. США (41% від загального обсягу).

Нині Україна спеціалізується не лише на експорті пшениці, а й кукурудзи, насіння соняшнику, сої. Проте в останні роки зменшилися порівняльні переваги у торгівлі м'ясом, немає їх у торгівлі соєю, про що свідчить розрахунок показників RTA, RCA та ін. Відповідно, це зумовлює економічну доцільність збільшення виробництва цієї продукції.

У дисертації обґрунтовано такі напрями формування та реалізації експортного потенціалу аграрної сфери України на сучасному етапі:

- розробка цільових регіональних програм, які забезпечать спрощення процедури укладання експортних контрактів безпосередньо виробниками аграрної продукції, спрямування коштів від продажу сільськогосподарської продукції на розвиток аграрної сфери регіонів;

- забезпечення ефективності функціонування внутрішнього ринку та механізму цінового регулювання шляхом оптимізації та удосконалення ринкової інфраструктури і здійснення державних закупівель до Держрезерву;

- розбудова транспортної та логістичної інфраструктур аграрного ринку;

- запровадження системи сертифікації, контролю якості й безпеки аграрної продукції та продуктів харчування відповідно до міжнародних стандартів, норм і правил;

- сприяння зростанню ефективності та конкурентоспроможності аграрних підприємств, формуванню нових та утриманню наявних конкурентних переваг, захисту їх інтересів на світових ринках шляхом кардинального організаційно-технологічного оновлення виробництва;

- підготовка кваліфікованого персоналу, який спеціалізується на просуванні продукції на європейські ринки;

- формування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із різними напрямками діяльності;

- інтенсифікація сільськогосподарського виробництва шляхом комплексної механізації й автоматизації, застосування біотехнологій і ресурсозберігаючих технологій, системи підвищення якості та родючості ґрунтів;

- запровадження повноцінного та функціонального ринку земель сільськогосподарського призначення;

- здійснення моніторингу й аналізу тенденцій на світовому і

вітчизняному аграрних ринках, розробка механізму виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам продовольчій безпеці України.

Доведено, що у сучасних умовах господарювання кластери є дієвим інструментом формування високорівневих конкурентних переваг аграрної сфери, за допомогою якого з'являється можливість досягти високого рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Вони виконують роль інноваційних центрів зростання як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку.

Визначено, що однією з головних конкурентних переваг аграрного кластера насамперед є здатність усіх суб'єктів оптимально розподілити свої ресурси і досягти більш стійкого становища на ринку, ніж конкуренти. Проте для того, щоб сформувані такі переваги, необхідно виокремити умови, що забезпечують функціонування кластерів, зокрема наявність зацікавлених суб'єктів кластерних об'єднань в отриманні економічної вигоди та ініціативних, мотивованих і впливових людей із числа підприємців, владних структур, громадських організацій, навчальних закладів, здатних своїм авторитетом, розумом, організаторськими здібностями й знаннями згуртувати, зацікавити й на практиці підтвердити корисність кластерів як для їхніх членів, так і певного регіону. Це дає можливість сформувані модель інноваційного аграрного кластера (рис. 8).

На нашу думку, така організація регіонального кластера уможливить створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, адже, як правило, провідні підприємства кластера концентрують свою діяльність на головних напрямках і делегують виробництво проміжних продуктів та надання послуг малим і середнім підприємствам, тим самим стимулюючи їх розвиток.

У результаті реалізації кластерної політики у певному підкомплексі регіону можна розраховувати на такі результати:

- підвищення конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках;
- збільшення обсягів експорту продуктів переробки сільськогосподарської продукції;
- розвиток конкуренції серед вітчизняних підприємств, що сприятиме загальному розвитку переробки та підвищенню якості виробленої продукції на підприємствах регіону;
- застосування альтернативних ресурсозберігаючих технологій з глибокої переробки сировини.

У роботі здійснено наукове (методолого-методичне) обґрунтування кластерного моделювання економічного розвитку аграрної сфери адміністративних областей України на основі застосування методу багатовимірної групування та сукупності показників виробничо-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств, математичні моделі яких представлено в табл. 2. Вони дозволяють спрогнозувати, до якої групи відноситься певна область при зміні значень показників $x_i, i = \overline{1,6}$.

Для математичного підтвердження експертного групування адміністративних областей за прийнятими показниками було застосовано метод нечітких с-середніх та гаусові функції належності.

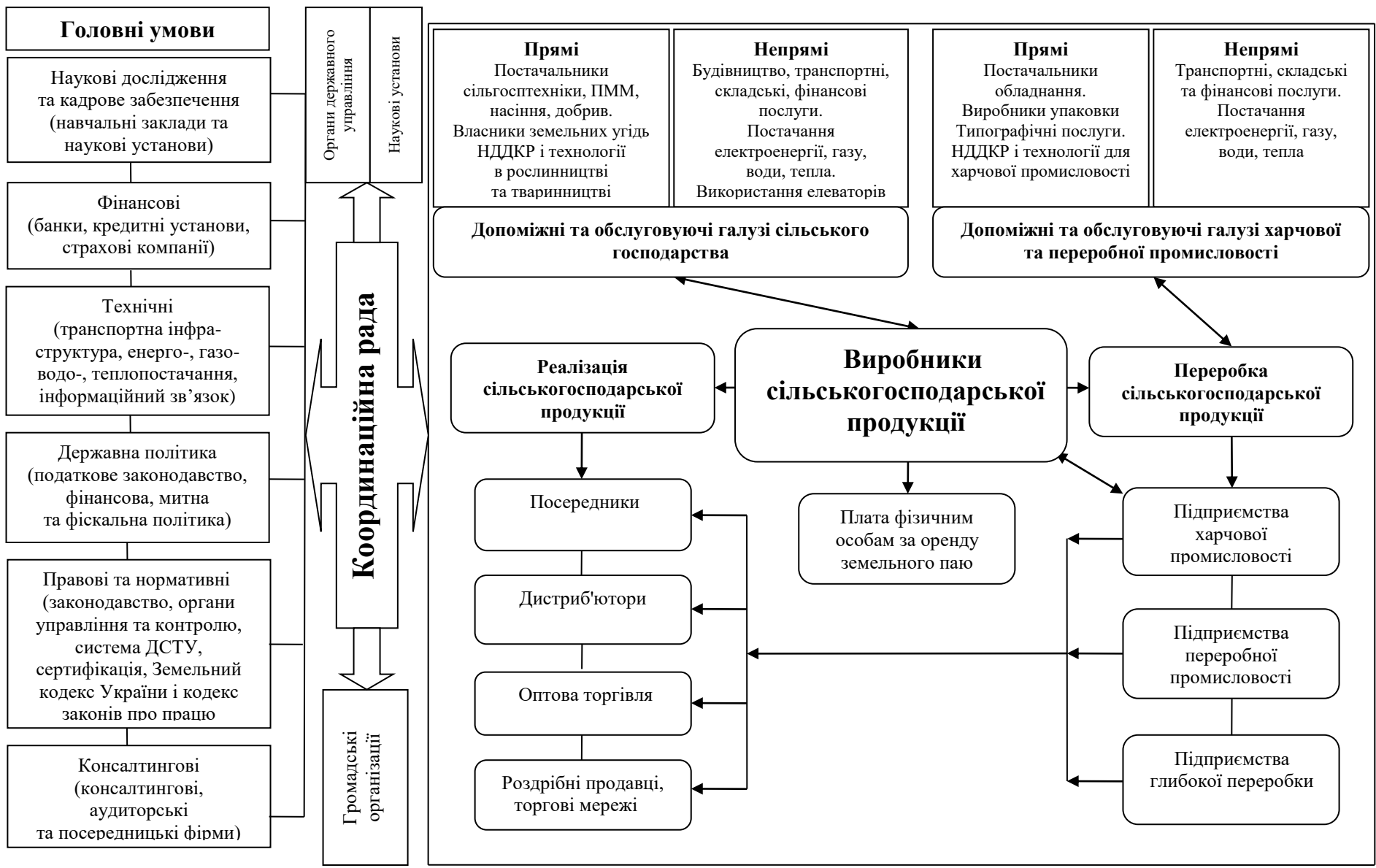

Рисунок 8 – Модель формування інноваційного аграрного кластера

Таблиця 2 Математичні моделі групування областей України за сукупністю показників виробничо-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Група 1	Група 2	Група 3
Обсяг виробленої с.-г. продукції, x_1	$\mu^{c1}(x_1) = e\left(\frac{(x_1 - 5300)^2}{2 \cdot 2073^2}\right)$	$\mu^{c2}(x_1) = e\left(\frac{(x_1 - 10584)^2}{2 \cdot 2051^2}\right)$	$\mu^{c3}(x_1) = e\left(\frac{(x_1 - 17629)^2}{2 \cdot 3298^2}\right)$
Рівень рентабельності, x_2	$\mu^{c1}(x_2) = e\left(\frac{(x_2 - 3.75)^2}{2 \cdot 7.62^2}\right)$	$\mu^{c2}(x_2) = e\left(\frac{(x_2 - 22.5)^2}{2 \cdot 5.29^2}\right)$	$\mu^{c3}(x_2) = e\left(\frac{(x_2 - 36.83)^2}{2 \cdot 6.01^2}\right)$
Кількість с.-г. підприємств, які здійснювали діяльність, x_3	$\mu^{c1}(x_3) = e\left(\frac{(x_3 - 989)^2}{2 \cdot 609^2}\right)$	$\mu^{c2}(x_3) = e\left(\frac{(x_3 - 2550)^2}{2 \cdot 606^2}\right)$	$\mu^{c3}(x_3) = e\left(\frac{(x_3 - 4536)^2}{2 \cdot 827^2}\right)$
Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію, x_4	$\mu^{c1}(x_4) = e\left(\frac{(x_4 - 10.31)^2}{2 \cdot 6.88^2}\right)$	$\mu^{c2}(x_4) = e\left(\frac{(x_4 - 27.53)^2}{2 \cdot 6.76^2}\right)$	$\mu^{c3}(x_4) = e\left(\frac{(x_4 - 59.44)^2}{2 \cdot 16.27^2}\right)$
Продуктивність праці в с.-г. підприємствах на одну особу, x_5	$\mu^{c1}(x_5) = e\left(\frac{(x_5 - 156310)^2}{2 \cdot 35360^2}\right)$	$\mu^{c2}(x_5) = e\left(\frac{(x_5 - 247560)^2}{2 \cdot 31720^2}\right)$	$\mu^{c3}(x_5) = e\left(\frac{(x_5 - 338280)^2}{2 \cdot 39710^2}\right)$
Продукція сільського господарства на одну особу, x_6	$\mu^{c1}(x_6) = e\left(\frac{(x_6 - 3534)^2}{2 \cdot 2249^2}\right)$	$\mu^{c2}(x_6) = e\left(\frac{(x_6 - 8413)^2}{2 \cdot 1684^2}\right)$	$\mu^{c3}(x_6) = e\left(\frac{(x_6 - 13761)^2}{2 \cdot 2505^2}\right)$

Удосконалено метод багатовимірного економіко-математичного регіонального групування, що враховує багатоступінчасте представлення інкерованих показників розвитку аграрної сфери у цільовій функції кластеризації методу нечітких с-середніх і забезпечує з початкових експериментальних даних екстракцію експертних правил групування областей типу «якщо-то» та є основою для побудови економіко-математичної моделі кластеризації областей України за виробничо-економічними показниками її розвитку.

Економіко-математична модель кластеризації областей на основі системи показників багаторівневого розвитку аграрної сфери спрямована на забезпечення об'єктивної оцінки стану розвитку аграрної сфери країни та окремих її регіонів, що дозволить отримувати достовірну інформацію для своєчасного прийняття відповідних рішень щодо адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища в умовах глобалізації.

Проведене багаторівневе моделювання дає змогу не лише згрупувати регіони, а й отримати прогнозовану оцінку розвитку, за рахунок зміни вхідних параметрів, шляхом застосування автоматизованої моделі. Застосування на практиці отриманих результатів економіко-математичного моделювання дає можливість створити кластерні об'єднання у регіонах країни з метою формування експортного потенціалу та досягнення на цій основі конкурентних переваг вітчизняної сільськогосподарської продукції.

З цією метою запропоновано кластерну модель розвитку аграрної сфери Тернопільської області (рис. 9), що дасть можливість підвищити інноваційну активність суб'єктів господарювання та конкурентоспроможність регіонів.

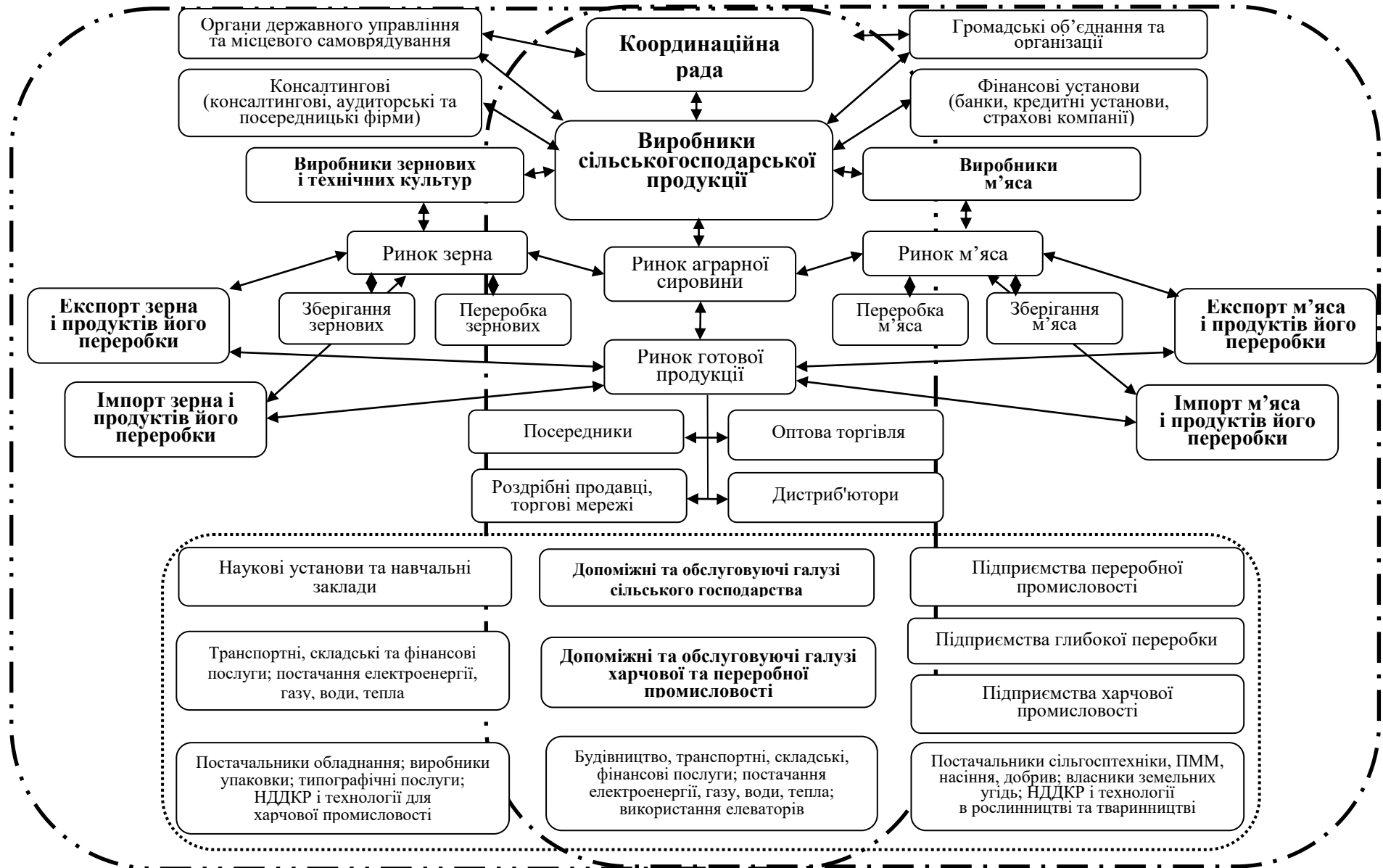

Рисунок 9 – Проектна організаційна структура агропродовольчого кластера Тернопільської області

Отже, кластеризація забезпечує інноваційний розвиток, що дає можливість підвищити рівень конкурентоспроможності аграрної сфери зокрема та національної економіки загалом, стимулює приплив іноземних інвестицій і зростання експортного потенціалу, сприяє розвитку людського капіталу й реалізації наявного потенціалу, оптимізації використання фінансових ресурсів держави на підтримку сільськогосподарського виробника, формуванню дієвих та прозорих ринкових механізмів тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення актуальної науково-прикладної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і розробці практичних рекомендацій щодо формування ефективного економічного розвитку аграрної сфери України та стратегії його реалізації. Це дозволило зробити такі висновки теоретичного, методологічного і науково-практичного характеру.

1. У теоретичному аспекті у парадигмі економічного розвитку аграрної сфери в умовах інтеграції у світовий економічний простір постає нагальна необхідність забезпечити її потужним науковим інструментарієм, адекватним до потреб ринкового виробництва і вимог раціонального природокористування. Економічна, соціальна й екологічна компоненти сучасного розвитку аграрної сфери зазнають постійних трансформацій, а це призводить до розбалансування та появи деструктивних процесів у середині такої складної системи, якою є аграрна сфера. З огляду на це виникла нагальна необхідність узагальнення і поглиблення теоретичної сутності та наукового значення поняття «економічний розвиток аграрної сфери». Відповідно до теоретичного розуміння економічного розвитку та специфіки аграрної сфери, зумовленої істотним взаємовпливом сільськогосподарського виробництва, природного та соціального середовищ, вважаємо, що економічний розвиток аграрної сфери – це поступальний рух із позитивною зміною макроекономічних показників, які характеризують економічний, екологічний та соціальний стан аграрної сфери протягом тривалого періоду у поєднанні з потенційним зростанням та реалізацією конкурентних переваг.

2. Запропоноване обґрунтування теоретико-методологічних положень щодо забезпечення економічного розвитку аграрної сфери базується на використанні структурно-функціональної моделі трансформації складових його наявного ресурсного та експортного потенціалу, а також їх комбінуванні під впливом глобалізаційних процесів. Сформована класифікація чинників, що двоєдино впливають на економічний розвиток, враховує регіональну та галузеву специфіку аграрного виробництва, закономірності процесу її формування та ґрунтується на таких класифікаційних ознаках, як характер впливу та зростання.

3. На основі аналізу та узагальнення існуючих регіональних і галузевих особливостей розвитку аграрної сфери виявлено, що при формуванні всіх компонентів регіональної зумовленості важливу роль відіграє територіально-

локалізаційна складова, яка залежить від особливостей саморозвитку локальних структур, регіонів тощо. Доведено, що територіальна диференціація чинників (природних, економічних та соціально-демографічних) визначає галузеву спеціалізацію і територіальну організацію сільськогосподарського виробництва. Саме останнє за сучасних умов господарювання виконує місію гаранта продовольчої безпеки країни і соціальної стабільності українського суспільства.

4. Розроблено теоретико-методологічний інструментарій і концепцію формування стратегії розвитку аграрної сфери регіону на основі обґрунтування механізмів його забезпечення та диверсифікації виробництва й акцентування уваги на виборі стратегії та механізмів інтеграції у світовий економічний простір враховуючи тактику дії систем управління й організації, регулювання макро- та мікроекономічних процесів.

5. Обґрунтовано складові стратегії економічного розвитку аграрної сфери та запропоновано модель її економічного розвитку в умовах глобалізації, що базується на запровадженні механізму, який дозволяє: підвищити економічну ефективність виробництва аграрних формувань; удосконалити її організаційну структуру з метою забезпечення стабільних економічних, соціальних і екологічних складових розвитку галузі; задовольнити потреби населення у продовольстві за доступними цінами; забезпечити продовольчу та національну безпеку держави.

6. Розроблено науково-методологічний підхід щодо проведення дослідження процесу економічного розвитку, який передбачає: по-перше, урахування процесів глобалізації бізнес-середовища та алгоритмізації розробки конкурентних стратегій і кластеризації; по-друге, оцінку рівня економічної ефективності функціонування аграрних формувань та аналіз чинників, які на неї впливають в умовах певного регіону.

7. Проведено інтегральну оцінку тенденцій, сучасного стану середовища функціонування та результатів виробничої діяльності галузей сільського господарства за регіонами України з використанням обґрунтованих критеріїв та показників, які забезпечують достовірний аналіз рівня, спрямованості, динаміки й інтенсивності трансформацій в аграрній сфері. Так, у 2016 р. на сільське господарство у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки припадало 13,8%, тоді як у 2013 р. – 9,9%. Обсяги залучених інвестицій у 2016 р. у сільське, лісове та рибне господарства становили 50,5 млрд. грн капітальних інвестицій (14,0% від загального фонду), а у 2013 р. – 19,1 млрд. грн. (7,1%). Однак, прямі іноземні інвестиції у ці галузі в останні роки зменшилися – у 2016 р. до 500 млн. дол. (на 117 млн дол. менше, ніж у 2015 р.).

Доведено, що механізм дослідження економічного розвитку аграрної сфери ґрунтується на систематизації критеріїв і показників за економічною, соціальною, екологічною та адміністративною складовими.

8. Обґрунтовано методологічні підходи до формування державної політики щодо економічного розвитку аграрної сфери у сучасних умовах та реалій національної економіки на основі світового досвіду, запропоновано

комплекс першочергових заходів, що передбачає розробку стратегічних альтернатив і втілення концепції та цільових програм розвитку аграрної сфери України. Виокремлено пріоритетні вектори державного впливу на аграрну сферу.

9. Розроблено пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки національної економіки в контексті економічного розвитку аграрної сфери. Удосконалено механізм забезпечення продовольчої безпеки, методологічним базисом якого визначено гармонізацію її умов, зокрема наукових, економічних, технологічних, біологічних, екологічних, запропоновано основні напрями розвитку. При цьому акцентована увага на ролі держави у цьому процесі та на основі цього обґрунтовано пропозиції щодо державної політики розвитку аграрної сфери у сучасних умовах.

10. Розроблено науково-методологічний підхід щодо проведення дослідження процесу економічного розвитку з урахуванням глобалізації бізнес-середовища, регіональних і галузевих особливостей, алгоритмізації розробки конкурентних стратегій. Обґрунтовано складові формування стійких конкурентних позицій вітчизняних аграрних виробників на світовому ринку, за яких умов перспективним є виробництво органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку. У 2017 р. налічувалося 375 виробників органічної продукції, що на 15 виробників більше, ніж у 2016 р., а площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, зросла до 420 тис га.

11. Спроектвана модель інноваційного менеджменту та виокремлено основні шляхи його удосконалення на підприємствах аграрної сфери регіону. Обґрунтовано економічний механізм інноваційної складової цього процесу, доведено вплив чинників освоєння інновацій та запропоновано шляхи стимулювання економічної активності в аграрній сфері.

12. Обґрунтовано організаційно-економічний механізм формування експортного потенціалу аграрної сфери та виокремлено чинники внутрішнього і зовнішнього середовищ, що впливають на його реалізацію. Запропоновано динамічну модель забезпечення стійких конкурентних позицій сільськогосподарських підприємств, яка формалізує процес економічного розвитку аграрної сфери регіонів України через перманентне оновлення та зміни конкурентних переваг за активізації інноваційних процесів.

13. Сформульовано науково-практичні рекомендації щодо вибору основних векторів економічного розвитку аграрної сфери у сучасних умовах для посилення її конкурентоспроможності, в яких порівняно з існуючими підходами враховано ресурсний потенціал суб'єктів господарювання та специфіку ведення господарства, а також визначено напрями формування додаткових конкурентних переваг. Здійснено ідентифікацію проблем, що перешкоджають забезпеченню стійких конкурентних позицій вітчизняних аграрних виробників і компонентів їх формування на світовому ринку в умовах глобалізації.

14. Обґрунтовано інституційні засади формування високоефективної аграрної регіональної системи на основі кластера та доведено, що економічний розвиток аграрної сфери у сучасних умовах визначають регіональні аграрні кластери, створюють умови для реалізації замкнутого циклу виробництва, сприяють покращенню інвестиційного клімату, зростанню конкурентоспроможності продукції, збільшенню обсягів експорту продуктів переробки сільськогосподарської продукції тощо.

15. Запропоновано та обґрунтовано економіко-математичну модель формування регіональних агровиробничих кластерів на основі показників багаторівневого розвитку аграрної сфери. Удосконалено метод багатовимірного економіко-математичного регіонального групування, який, на відміну від інших, враховує багатоступінчасте представлення інкерованих показників розвитку аграрної сфери в цільовій функції кластеризації методу нечітких с-середніх і забезпечує з початкових експериментальних даних екстракцію експертних правил групування областей типу «якщо-то». Практична реалізація цього методу дозволяє здійснювати формування регіональних агровиробничих кластерів як ефективних інноваційно орієнтованих підприємницьких структур.

Список публікацій здобувача

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1.1. Монографії

1. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери регіонів України в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика : монографія. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2018. 344 с.

2. Надвиничний С. А. Інноваційний розвиток аграрної сфери національної економіки (підрозділ 1.3). Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування промислових підприємств : монографія / за ред. : О. М. Ціхановської та ін. Тернопіль : Крок, 2014. С. 24–46. (*Особистий внесок – виокремлено чинники, що впливають на освоєння інновацій в аграрній сфері та визначають основні вектори її економічного розвитку*).

3. Надвиничний С. А. Сільське господарство Тернопільської області: рівень розвитку, структурна трансформація та глобальні виклики (підрозділ 5.3). Сталий розвиток аграрно-індустріального регіону: передумови, загрози і перспективи досягнення : монографія / за ред. : А. І. Крисоватого, О. М. Десятнюк. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 248–274. (*Особистий внесок – виокремлено загрози та основні вектори трансформації аграрної сфери регіону*).

4. Надвиничний С. А. Методологічні підходи до стратегічного управління діяльністю підприємства (підрозділ 4.2). Еволюція та міжнародний досвід управління витратами : монографія / за ред. П. П. Микитюка. Тернопіль :

Економічна думка ТНЕУ, 2017. С. 199–208. (*Особистий внесок – визначено основні підходи до розрахунку собівартості продукції*).

1.2. Статті у наукових фахових виданнях України та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Надвиничний С. А. Регіональні особливості інноваційного розвитку сільського господарства Поділля. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Економіка. 2005. № 18. С. 279–282.

6. Надвиничний С. А. Сучасні проблеми та пріоритети розвитку сільськогосподарського виробництва України в ринкових умовах. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2005. № 10. С. 57–59.

7. Надвиничний С. А. Аналіз негативних тенденцій на ринку зерна в Україні та шляхи їх подолання. Наукові записки: зб. наук. праць каф. екон. аналізу ТДЕУ. 2006. № 15. С. 91–93.

8. Надвиничний С. А. Сучасний стан та тенденції розвитку цукрової промисловості в Україні. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Економіка. 2006. № 20. С. 197–200.

9. Надвиничний С. А. Шляхи стимулювання регіонального розвитку з урахуванням зарубіжного досвіду. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2006. № 11. С. 15–17.

10. Надвиничний С. А. Депресивні території: проблеми та шляхи подолання регіональних диспропорцій. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Географія. 2006. № 2. С. 77–81.

11. Надвиничний С. А., Файфура В. В. Особливості конкуренції в сільськогосподарському виробництві. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2007. № 12. С. 31–38. (*Особистий внесок – здійснено аналіз конкурентного середовища, виокремлено особливості конкуренції в сільському господарстві та проблеми із виходом на ринок продовольства*).

12. Надвиничний С. А. Принципи та чинники підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті аграрної політики України. Економіка Крима. 2008. № 24. С. 43–45.

13. Надвиничний С. А. Зарубіжний досвід державної підтримки сільського господарства. Агросвіт. 2011. № 2. С. 6–12.

14. Надвиничний С. А., Файфура В. В. Еколого-економічні проблеми водокористування міста Тернополя. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2011. № 16. С. 34–38. (*Особистий внесок – розкрито економічні проблеми водокористування*).

15. Надвиничний С. А. Напрями економічного розвитку аграрної сфери України в умовах глобалізації. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2011. № 5-1. С. 195–207.

16. Надвиничний С. А. Аналіз системи чинників економічного розвитку аграрної сфери економіки регіону. Інноваційна економіка. 2012. № 3(29). С. 220–225.

17. Надвиничний С. А. Регіональні особливості розвитку аграрної сфери в умовах глобалізації. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2013. № 18. С. 45–53.

18. Надвиничний С. А. Вплив глобальних викликів на розвиток аграрної сфери України. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2014. № 19. С. 69–75.

19. Надвиничний С. А. Компонентна структура стратегії економічного розвитку аграрної сфери регіону в умовах глобалізації. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 9-1, ч. 1. С. 61–64. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

20. Надвиничний С. А. Галузева специфіка функціонування та розвитку аграрної сфери регіону. Облік і фінанси. 2015. № 1(67). С. 159–166. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, EBSCOhost, RePEc, ProQuest, РИИЦ, Ulrich's Periodicals Directory, Research Bible, Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

21. Надвиничний С. А. Глобалізація як рушійна сила економічного розвитку аграрної сфери України. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2015. № 20. С. 54–60. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Google Scholar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).**

22. Надвиничний С. А., Файфура В. В. Екосистемні послуги та платежі у формуванні й оптимізації довкілля. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. 2016. № 21. С. 28-33. *(Особистий внесок – розкрито вплив екосистем на розвиток аграрної сфери)*. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

23. Надвиничний С. А. Методологія дослідження економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2016. № 25-2. С. 115–121. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, WorldCat, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index.**

24. Надвиничний С. А., Файфура В. В. Продовольча безпека як головний стратегічний пріоритет економічного розвитку аграрної сфери економіки України. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Економічна думка. 2017. № 22. С. 38–42. *(Особистий внесок – сформульовано основні принципи підвищення рівня продовольчої безпеки та напрями формування експортного потенціалу аграрної сфери регіону)*. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

25. Надвиничний С. А. Формування кластерів в аграрній сфері національної економіки в умовах глобалізації. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2018. № 28-2. С. 30–35. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, WorldCat, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index.**

26. Надвиничний С. А., Єрмаков О. Ю. До методології кластеризації розвитку аграрної сфери регіонів України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 18. С. 14–21. (Особистий внесок – сформульовано основні методологічні засади кластерного моделювання розвитку аграрної сфери аграрної сфери регіону). **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, SIS, Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

27. Надвиничний С. А. Сучасні умови формування та реалізації експортного потенціалу аграрної сфери регіонів України. Економічний аналіз. 2018. № 28-3. С. 56-61. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, WorldCat, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index.**

28. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери України на інноваційній основі. Економічний аналіз. 2018. № 28-4. С. 32–36. **Включено до міжнародних наукометричних каталогів та баз даних: Index Copernicus, WorldCat, Windows Live Academic, ResearchBible, Open Academic Journals Index.**

1.3. Статті у зарубіжних періодичних виданнях

29. Nadvynychnyy S. Determinants of economic development of regional agrarian sector. Globale und länderspezifische sozio-ökonomische Effekte. 2012. S. 238–241.

30. Nadvynychnyy S. Innovative development as a driving force of economic growth in the agrarian sector of national economy. Journal L'Association 1901 SEPIKE L' Association 1901 «SEPIKE». 2013. № 3. S. 177–183.

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

31. Надвиничний С. А. Шляхи забезпечення регіональної продовольчої безпеки. Наукові дослідження – теорія та експеримент «2005» : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 16–20 трав. 2005 р.). Полтава, 2005. С. 62–65.

32. Надвиничний С. А. Вплив сільськогосподарської кооперації та інтеграції на формування спеціалізації аграрних формувань в сучасних умовах. Організаційно-економічні інструменти розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому виробництві : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 18–19 трав. 2006 р.). Тернопіль, 2006. С. 134–139.

33. Надвиничний С. А. Передумови формування агроекологічного іміджу України. Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 24–26 жовт. 2007 р.). Тернопіль, 2007. С. 389–391.

34. Надвиничний С. А. Пріоритетні напрями інноваційного розвитку агропромислового комплексу України в сучасних умовах. Формування конкурентоспроможності підприємств АПК в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14 листоп. 2007 р.). Полтава, 2007. С. 180–181.

35. Надвиничний С. А. Вплив сільського господарства на економічне зростання національної економіки з урахуванням державної підтримки. Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали I Міжнар. конф. (м. Тернопіль, 22–23 листоп. 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 73–74.

36. Надвиничний С. А. Шляхи удосконалення державного регулювання АПК у сучасних умовах. Невідкладні заходи із завершення реформування АПК і зростання його ефективності шляхом трансферу інновацій : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 22 трав. 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 149–151.

37. Надвиничний С. А. Основні напрями інноваційної перебудови аграрного сектору економіки України. Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інновативно-інноваційного розвитку в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23–24 жовт. 2008 р.). Київ, 2008. С. 250–251.

38. Надвиничний С. А. Управління інноваційними процесами в аграрному секторі економіки України. Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали II Міжнар. конф. молодих вчен. і студ. (м. Тернопіль, 26–27 берез. 2009 р.). Тернопіль, 2009. С. 442–444.

39. Надвиничний С. А. Чинники формування та функціонування трудового потенціалу в аграрному секторі. Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 1–2 жовт. 2009 р.). Тернопіль, 2009. С. 245–248.

40. Надвиничний С. А. Вплив глобалізаційних процесів на аграрний сектор України. Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали IV Міжнар. конф. молодих вчен. та студ. (м. Тернопіль, 7–8 квіт. 2011 р.). Тернопіль, 2011. С. 100–102.

41. Надвынычный С. А. Влияние глобализации на национальный аграрный сектор. Модернизация экономических систем: опыт и перспективы : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Махачкала, 21–23 апр. 2011 г.). Махачкала, 2011. С. 257–258.

42. Надвынычный С. А. Факторы формирования аграрного трудового потенциала региона. Конкурентный потенциал региона: оценка и эффективность

использования : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Абакан, 10–12 нояб. 2011 г.). Абакан, 2011. С. 100–102.

43. Надвынычный С. А. Стратегическое управление как аналитический инструмент формирования стратегии развития аграрной сферы региона. Исследование систем менеджмента отраслевых организаций: теория и практика : материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. (г. Екатеринбург, 30 март. 2012 г.). Екатеринбург, 2012. С. 251–253.

44. Надвынычный С. А. Управление человеческими ресурсами как составляющее стратегии экономического развития аграрной сферы. Applied Sciences and technologies in the United States and Europe: common challenges and scientific findings : 3st International scientific conference (November 11–12. 2013). New York, 2013. P. 193–194.

45. Надвиничний С. А. Визначальні компоненти стратегії економічного розвитку аграрної сфери регіону в умовах глобалізації. Теоретико-методологічні засади ефективного розвитку аграрного виробництва : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 квіт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 62–65.

46. Надвиничний С. А. Стратегічне планування як основа формування сучасної стратегії розвитку аграрної сфери. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегічних напрямів розвитку агропродовольчої сфери : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 198-річ. ХНАУ ім. В. В. Докучаєва (м. Харків, 2 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 50–53.

47. Надвиничний С. А. Сучасні проблеми використання сільськогосподарських угідь в Україні. Розвиток національної економіки: теорія і практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3–4 квіт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 354–356.

48. Надвиничний С. А. Стратегічні напрями формування, розвитку та реалізації експортного потенціалу аграрної сфери національної економіки в умовах глобалізації. Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28–29 верес. 2018 р.). Одеса, 2018 С. 164–167.

3. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

49. Надвиничний С. А. Теоретико-методологічні засади дослідження економічного розвитку аграрної сфери України. Тернопіль : ВПЦ Економічна думка ТНЕУ, 2018. 50 с. (Препринт/Тернопіль).

50. Надвиничний С. А. Формування стратегії економічного розвитку аграрної сфери України. Тернопіль : ВПЦ Економічна думка ТНЕУ, 2018. 38 с. (Препринт / Тернопіль).

51. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є. П. Качана. Київ : Знання, 2011. 670 с. (Внесок автора – підрозділ 9.6 «Агропромисловий комплекс України»).

АНОТАЦІЯ

Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, 2019; Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, 2019.

У дисертації досліджено теоретико-методологічні та науково-практичні основи економічного розвитку аграрної сфери. Обґрунтовано використання структурно-функціональної моделі трансформації складових його ресурсного та експортного потенціалу в умовах глобалізації. Запропоновано класифікацію чинників, що двояко впливають на економічний розвиток з урахуванням регіональної та галузевої специфіки виробництва. Вона враховує закономірності процесу її формування та ґрунтується на таких класифікаційних ознаках, як характер впливу та зростання.

Розроблено теоретико-методологічний інструментарій і концепцію формування стратегії розвитку аграрної сфери регіону на основі обґрунтування механізмів його забезпечення та диверсифікації виробництва й акцентування уваги на виборі стратегії та механізмів інтеграції у світовий економічний простір, враховуючи тактику дії систем управління й організації, регулювання макро- та мікроекономічних процесів.

Проведено інтегральний аналіз тенденцій, сучасного стану середовища функціонування та результатів виробничої діяльності галузей сільського господарства за регіонами України. Аналіз та оцінка передбачають використання критеріїв та показників, які надають достовірну картину рівня, спрямованості, динаміки й інтенсивності трансформацій в аграрній сфері. Механізм дослідження її економічного розвитку ґрунтується на систематизації критеріїв та показників за економічною, соціальною, екологічною та адміністративною складовими.

Розроблено пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки національної економіки в контексті економічного розвитку аграрної сфери регіонів. Удосконалено механізм забезпечення продовольчої безпеки, методологічним базисом якого визначено гармонізацію її умов, зокрема наукових, економічних, технологічних, біологічних, екологічних, і окреслення пріоритетних напрямків розвитку. Акцентована увага на ролі держави у цьому процесі та обґрунтовано пропозиції щодо державної політики розвитку аграрної сфери у сучасних умовах, а саме запропоновано її основні організаційно-економічні інструменти.

Обґрунтовано інституційні засади формування високоефективної аграрної регіональної системи на основі кластера. Доведено, що економічний розвиток аграрної сфери у сучасних умовах визначають регіональні аграрні кластери, які сприяють покращенню інвестиційного клімату, створюють умови для реалізації

замкнутого циклу виробництва, сприяють зростанню конкурентоспроможності продукції, збільшенню обсягів експорту продуктів переробки сільськогосподарської продукції тощо.

Ключові слова: економічний розвиток, аграрна сфера, регіон, сільськогосподарське підприємство, конкурентна перевага, продовольча безпека, ефективність аграрного виробництва, глобалізація, експортний потенціал, кластеризація.

ANNOTATION

Nadvynychnyu. S. A. Economic development of the agrarian sphere of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences in speciality 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, 2019. Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, 2019.

In the thesis, the theoretical-methodological and scientific-practical foundations of economic development of the agrarian sphere were investigated under market economy conditions. The use of structural-functional model of transformation of the components of its resource and export potential in the conditions of globalization was substantiated. The concept of "economic development of the agrarian sphere" was refined, in contrast to the existing definitions, as such that takes into account the systemic properties of the process of its formation and interprets it as an attribute of sustainable development, reflecting the degree of realization of its actual and potential ability to create, maintain and use stable competitive advantages of the agrarian sphere for effective development of the national economy of Ukraine.

The classification of the factors of economic development of the agrarian sphere in the conditions of globalization was improved, taking into account the regularities of the process of its formation and basing upon such classification criteria as the nature of influence and economic growth. The theoretical and methodological principles of economic development of the agrarian sphere were substantiated based upon definition of its sectoral and regional features, which are predetermined by a complex of natural, economic and socio-demographic factors that determine sectoral specialization and territorial organization of the agricultural production as the guarantor of food security of the country and social stability of the society.

In the process of this investigation, recommendations were elaborated with respect to improvement of the essence, methodological principles and algorithms of economic research; the methodology of agrarian sphere development in the national economy was worked out.

With the help of methodological tools, an innovative multilevel system of program activities is proposed for the purpose of implementing the strategy of agrarian sphere development. It is proved that practical realization of its development strategy requires that a number of conditions are met, such as, in particular, performing a

detailed and refined analysis of the system of production-distribution linkages, formation of the management system, regulatory and information providing.

In the thesis, a complex diagnostics was carried out on the basis of the justified system of indicators of capabilities, available potential and internal resources for the effective functioning of the country's agrarian sphere in the context of world economic trends; regional peculiarities of the Podillya regions were identified; and measures were proposed with the aim of realizing the agrarian potential of Ukraine.

The methodological approaches to formation of state policy concerning the economic development of the agrarian sphere in the conditions of modern globalization processes and the realities of national economy was substantiated based on the world experience, and a set of priority measures was proposed. The priority directions for exercising state influence over the agrarian sphere were singled out.

The mechanism of ensuring food security was elaborated, the methodological basis of which determines the harmonization of its conditions: scientific, economic, technological, biological, and ecological in particular. The priority directions for the development of the agrarian sphere in the context of ensuring food security in Ukraine were proposed.

Scientific and practical recommendations concerning the choice of the main directions of economic development of the agrarian sphere in view of the globalization challenges and with the aim of increasing its competitiveness were elaborated, which, in comparison with existing approaches, take into account the resource potential of the economic entities and the specifics of the economic practice; also, the directions for the formation of additional competitive advantages were determined.

Main directions for export potential formation were formulated including, in particular, the development of export-oriented branches of agriculture; the orientation of exports towards European, Asian and African directions; the improvement of state policy on providing support for agricultural commodity producers.

In the course of the study, institutional principles of the formation and functioning of clusters were substantiated; a model of forming an innovative agrarian cluster was proposed.

The economic-mathematical model was proposed and substantiated, which explains the formation of regional clusters based on the indicators of multi-level development of the agrarian sphere of the economy, providing mathematical corroboration for the expert grouping of regions (oblasts) by production and economic indicators by means of applying the method of fuzzy s-means.

Key words: economic development, agrarian sphere, agriculture, region, agricultural enterprise, competitive advantage, food safety, agrarian production efficiency, globalization, export potential, clustering.

Підписано до друку 16.04.2019 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 2,0.
Зам. № А016-19. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua